

כלי תקשורת תרבותיים במעבר

מהדרשה המסורתית לעתונות היהודית

מנחם בלונדהיים

מסקרנת. כיצד התגלגלה אנתולוגיה של דרשות המכוונות לצרכים יהודיים-אמריקניים מובהקים של ראשית המאה לבלוגריה? מדוע נבחר דווקא איור זה לתמונת השער של עתון מקומי? או, אם נחיד את השאלה, מדוע נבחר שער של ספר דרשות, שבו עניין הדרשה הוא נושא האיור, כגלופה מתאימה לכותר או לתורן (masthead) של כתב עת?

בהעמדה אחרת יכולות שאלות אלה לייצג בעיות יסוד בתולדות העתונות היהודית ובהפלגה הן יכולות גם לשמש נקודת מוצא להערכת משמעותה כתופעה היסטורית. מן האנקדוטה הביבליוגרפית עולות לכאורה שתי שאלות מהותיות: האחת הקשר שבין סופיה לניו יורק ושנוגעת, בהפלגה, באחדותה של תופעת העתונות היהודית על פני המרחב. האחרת נוגעת במימד הזמן ועניינה היחס שבין העתונות היהודית, יצירה חדשה למדי שראשיתה, על פי המקובל, בשלהי המאה ה-17,¹ למוסדות ותיקים ושורשיים יותר של הקהילה היהודית ובראשם הדרשה בציבור. להלן אתמקד בשאלה השנייה, בניסיון לשרטט קווי דמיון וקווי רצף בין הדרשה המסורתית לעתונות ולמרות שהדברים ביסודם תופסים לגבי הזיקה בין שני המוסדות בציוויליזציות אחרות, אתמקד במקרה היהודי. מגמת הדיון היא תיאורטית ואפילו פרוגרמטית, כך שתוקף הדברים הוא בניסיון להצביע על כיוונים שבהם יישום "תיאוריית מעבר" (transitional theory)² לעיון בשני נציגים אלה של התקשורת היהודית עשוי לתרום להארה הדדית של שני המוסדות, ואולי גם לריענון מסוים של העיון והמחקר בכל אחד מהם. יתר על כן, מעל פני הדברים תרחף ההצעה המשתמעת שהתייחסות לזיקה שבין שני המוסדות עשויה לתרום לבניית מיתאר מרחיב לתיחום העיון בעתונות היהודית כמוסד ולהערכת משמעותו ההיסטורית.³

הדמיון המבני בין הדרשה לעתון

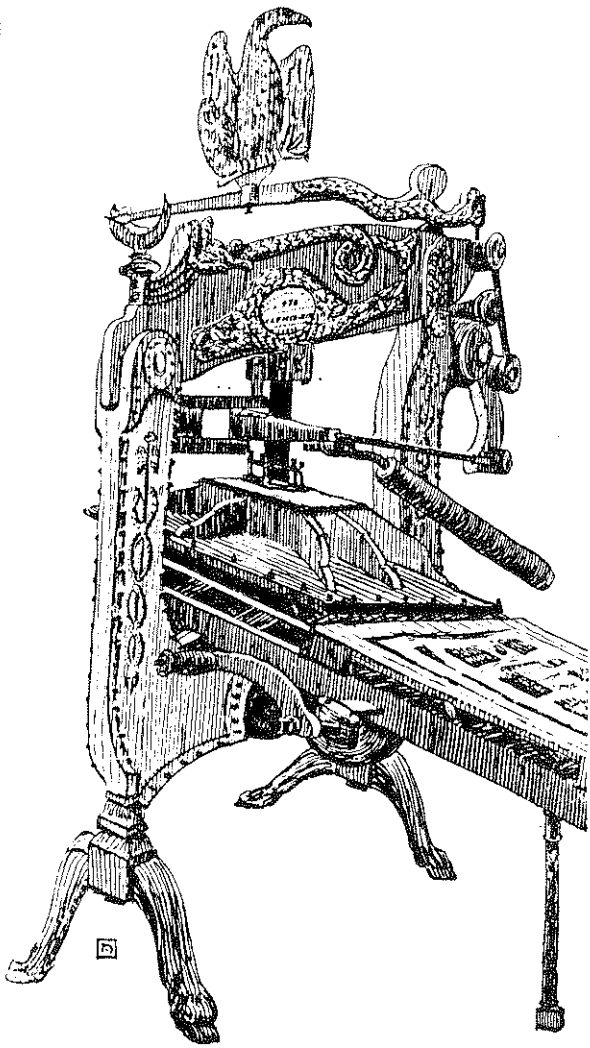
הדרשה בציבור, תופעה דתית כמעט אוניברסלית, נמנית על המוסדות הוותיקים ביותר והנפוצים ביותר, אם גם המתייבים פחות והמוסדרים פחות, של הקהילה היהודית המסורתית. למרות תפוצתה הרחבה, במקומות רבים ובזמנים הרבה, מפתיע אולי לגלות שהדרשה בציבור כמוסד אינה מעוגנת בצורה ברורה במערכת

הדרפתי לאחרונה באטלס ללשונות העתונות היהודית בעולם שנספח לגליון "קשר" מספר 10 ועצרתו אצל נציג העתונות היהודית בבלוגריה. למרות שמעולם לא ראיתי עתון בולגרי היתה לי תחושה ברורה של היכרות, של "לראות שנית שורות שנכתבו מכבר". לאחר שחזור קצר, התברר לי ששער "אנתולוגיה אוט ייברייסקה סלובה" שהחל להופיע בסופיה, בולגריה, ב-1937 איננו מקורי, אלא העתקה של שער "אוצר דרשות", שהוא ליקוט ועיבוד של עשרות דרשות לשבתות, למועדים ולמקרים שונים בחיי הקהילה שדרשו מעל בימת בית הכנסת גדולי הדרשנים שבכל הדורות עד לימיו של עורך ה"אוצר", הלא הוא החוקר, המכנס, ההיסטוריון, ויצרן לבני הנשים הניו יורקי יהודה דוד איזנשטיין (1854-1956). "אוצר דרשות" ראה אור בניו יורק ב-1919.

איזנשטיין, יליד מזריץ', נמנה עם מקימיהם של כמה כתבי עת יהודיים-אמריקניים חלוציים וגם פירסם בהם מאמרים מחקריים רבים. כיום הוא מוכר בעיקר בזכות ספרי כינוס רבים וחשובים שכינס ופירסם. עם המופרים שבהם נמנים "אוצר מסעות", ו"אוצר ויכוחים", והחשוב ביניהם היה מפעל האנציקלופדיה היהודית העברית "אוצר ישראל" שהופיע כעשרה כרכים בין 1907 ל-1913. איזנשטיין, שכונה גם "בעל האוצרות", הדגים בעריכת האנציקלופדיה, כבשאר עבודותיו, שילוב נדיר של למדנות מסורתית עם פתיחות להשפעת הזרמים המדעיים והתרבותיים המובילים של זמנו ומקומו.

לא ייפלא שאיזנשטיין, שנהג להקפיד על האיכות האסתטית של הספרים שהוציא לאור, בחר לעצב את שערי הספרים שהפיק בהתאם למיטב האופנה הגראפית של זמנו. רישומו של סגנון ה-L'art Nouveau ניכר באיור השער של "אוצר דרשות", איור שנעשה ככל הנראה בידי לואיס גריף (Louis Greif). שערי ספריו של איזנשטיין, כמו תוכנם, העידו אם כן, על "קנקן חדש מלא ישן". דור מאוחר יותר התקבל טעמו המודרניסטי לזמנו של איזנשטיין על מו"ל של כתב עת בסופיה. המו"ל בחר אם כן בקנקן ישן למלא בו חדש ומתחדש.

השימוש המשני שעשה ירחון דתי לאומי בסופיה בשעריו של "אוצר דרשות" הוא על פניו תופעה אנקדוטלית שיש בה מקורות



מכש דפוס מהמאה ה-19, שבו הודפסו ספרים ועיתונים בירושלים

הצוויים הדתית המחייבת ומקורותיה וראשיתה לוטים בערפל.⁴ שניות מפתיעה זאת מעידה על כך שהדרשה התפתחה מתוך צרכים חברתיים ותרבותיים בסיסיים, ושהיא מילאה תפקיד חשוב בחיי התברה והרוח של הקהילה הדתית לדורותיה.

אך יצא במאה ה-15 הדפוס מעריסתו, וכבר החלו כתבי עת להופיע במקומות רבים ושונים שאליהם חדרה טכנולוגית הדפוס. המהפכה הטכנולוגית ושיפורים בתחבורה הם שאיפשרו את הופעת כתב העת, וגם כאן, הדיפוזיה המהירה והמקיפה של המוסד העידה על צורך חברתי חשוב שהיה בו כדי לספק⁵ ממדים שונים הוצעו להבחנת כתב העת והעתון מפירוטו דפוס אחרים. הגדרה מתמירה לזיהוי דבר דפוס כעתון תחייב את פנייתו לציבור רחב והטרוגני, על ידי מתקשר או ארגון תקשורת מקצועי, במסגרת פירסום מחזורי ותכוף, השומר על פורמט אופייני, קבוע ומורכב. מעל לכל, זיהוי מוצר מודפס כעתון מותנה בהתייחסות מהותית של הפירסום לאקטואליה – לארועי השעה, ולשאלות המקום.⁶

הדרשה היא תופעה מובהקת של התרבות המדוברת. לעומתה העתון הוא בן תרבות הכתב, וההבחנה בין תרבות דיבור לתרבות אוריינית היא הרת משמעות, ומחייבת הבחנה שאין מהותית ממנה. הדרשה היא מוסד קהילתי והעתון, בזכות סגולות הטכנולוגיות המשמשות בייצורו עשוי לשמש קהל רחב הרבה יותר, ולו רק מבחינת תפוסתו הגיאוגרפית. יחד עם זאת, התבוננות בשני המוסדות, כל אחד בעולמו שלו הדרשה בתרבות האוראלית ובהקשר הקהילתי והעתון בתרבות הכתובה ובהקשר חברתי רחב יותר מדגימה דמיון משמעותי ביניהם לכל אורך קווי ההגדרה.

התבוננות באיור השער המשותף ל"אוצר דרשות" ול"אנתולוגיה אוט ייברייסקה סלובה" עשויה לסייע בזיהוי שניים מקווי הדמיון שבין הדרשה לעתון. הגדרת העתון כללה כזכור פנייה לציבור רחב והטרוגני. באיור ניתן להבחין בקהל רב המכונס מסביב לבימה והצפיפות מסמלת את פנייתה של הדרשה לציבור רחב.⁷ האנשים המכונסים מייצגים קבוצות גיל שונות, מזקנים עד צעירים; מעמד חברתי מגוון, המתבטא באיכויות הלבוש, וגם עמדות תרבותיות שונות, אם ניתן ללמוד זאת מצירוף בעלי זקנים, טרזנים בעלי זקן מעוצב, בעלי שפמים וגלוחי לחי. הציבור הזה הוא גם כן הטרוגני, כמו קהל היעד של המוגדר כעתון.

יתר על כן, האיור גם מעטר את מרכזיותו של המתקשר המקצועי, מרכיב חשוב בהגדרת העתון, למוסד הדרשה.⁸ מראשית התפתחותה של הדרשה בחברה היהודית הופיעו ככל הנראה תלמידי חכמים שהתמחותם הדרשה בציבור. בתקופת התנאים והאמוראים, יש איזכורים המעידים על הכרה בדרשנות, הן בארץ ישראל והן בבבל, כתחום התמחות מובחן ומובהק. הלכה ואגדה הפכו להתמחויות נבדלות וכתחום האגדה הופקד מעשה הדרשה בידי חכמים שכוחם בפייהם.⁹ מרכזיות זו של המתקשר החמיאה מן הסתם לאותו עורך מסופיה שבחר באיור שבו המתקשר

עומד במרכז תוך כתב העת שלו. ראוי להזכיר, בהקשר שאיורים רבים של שערי עתונים לאורך ההיסטוריה הדגישו מקומו של המתקשר המקצועי בעשיית העתון וכך בעקיפין שמותיהם של כתבי עת. בין הדוגמאות הבולטות משדה העתונות האמריקנית ניתן להזכיר את הטריביון, הראלד, מסנג'ר, קוריר אנקווייר ועוד רבים שהאזוטי שבהם היה אולי ה"אינטליגנציה" אחד העתונים החשובים במחצית הראשונה של המאה ה-19. זאת בלי להזכיר עתונים חשובים שנקראו על שם עורכם דוגמת Collier's, Barrons, Forbes במאה ה-19 ורבים אחרים במאה ה-20

מוחלטות ובלתי משתנות בעוד ההיבט הדינמי, השינוי והחדש הם נשמת אפה של העתונות. אך עיון מרחיב מעט יותר בכל אחד משני המוסדות העתון והדרשה מדגים השקה משמעותית ביניהם גם בהיבט זה של היחס בין האקטואלי והאפמראלי לבין היציב והקבוע.

טענת היסוד בעניין זה היא שלמרות שעל פניו מקורה המוצהר של הדרשה הוא במוחלט ובנצחי, בבלתי משתנה, פנייה זו נעשית תדיר מתוך זיקה מהותית למציאות המשתנה, לכאן ולעכשיו. כדברי "מדרש לקח טוב" רצו הדרשנים להרחיב המקרא ולדרוש עליו מה שהיה בעולם.¹³ ומן הצד השני, למרות שהעתון, על פניו, עניינו בחדש ובמתחדש הרי שהבנה יסודית יותר של המוסד, כפי שתוצע להלן, מעמידה לו תפקיד של קישור המשתנה והחולף עם אמיתות יסודיות מקובלות קבועות, ויציבות מבחינתה של החברה שבה הוא נוצר ושאליה הוא פונה. וכך, הדרשה בדרכה והעתון בדרכו, מייצגים שניהם מימשק ומזיגה בין האקטואלי לבין מימדיה היציבים והקבועים יותר של התרבות.

ואכן, הוקרי הדרשה המסורתית מאוחדים כמעט בדעתם שבדרשה מראשיתה, ובשונה מיצירות אחרות של התרבות הדתית דוגמת הדיסקורס המשפטי, העיון הפילוסופי, הליטורגיקה ודומיהם, יש ממד בולט של התייחסות ותגובה מיידיים למציאות המשתנה. וכאן המקום להבהיר שבכל תוצר תרבותי מגולמות, כמוכך, השפעות של תנאי הזמן והמקום. היצירה לעולם אינה מתקיימת בתלל ריק, ו"רוח הזמן" פועלת במודע או שלא במודע על כל יוצר ומשתקפת במפורש או במשתמע בכל יצירה. אך יחסה של הדרשה למציאות החולפת שונה במהותו מיחס זה בז'אנרים אחרים של היצירה הדתית, וזאת בשל כמה ממאפייני היסוד שלה.

המרכזי שבהם הוא האפרמליות (זמניות) של הדרשה בציבור, היותה מופע חי שבו מועברים מסרים בזמן אמת. בשונה מההתעמקות בטקסטים קלאסיים, ליטושה של ליטורגיקה והגות בעיונים פילוסופיים, העומדים לשעה והמכוונים לדורות, הדרשה היא מוצר תרבותי המכוון מעל לכל לזמנו ולקהלו באשר הוא שם בממדי הזמן והמקום. למאפיין יסודי זה מתוספים מאפיינים נוספים של הדרשה, ביניהם ההטרוגניות של הקהל והתבנית המחזורית שאוזכרו לעיל. שני נתוני מסגרת אלה מדריכים את המתקשר המקצועי כאילו מאליהם, לאותו שיח ושיג היוצא מן המוחלט ומגיע ליחסי, הגובע מן העבר אך מכוון אל ההווה, להתייחסות מהותית ל"ענייני דיומא",¹⁴ שהרי, מעבר לקונצנוס בסיסי בתחום האמונה הדתית, להשתייכות החברתית ולזהות הקיבוצית, המכנה המשותף לקהל המגוון במינו, בגילו, בהשכלתו ובתחומי העניין שלו הוא התוויה המשותפת של ההווה. יתרה מזו, מחזוריות הדרשה ותכיפותה מכתובה צורך בחומרים חדשים ומשתנים. במקרה של הדרשה, שהיא מוצר המתכלה במהלך צריכתו, המציאות המשתנה היא מקור חשוב להם.

ראוי להוסיף שאותם טריבוניים, כרוזים, שליחים ומחכימים כפי שמופיע בשמות העתונים ערכו את עתוניהם מתוך מה שנתקרא ה"sanctum, ולעיתים ה"sanctum sanctorum", קודש קודשים חילוני משהו.

היבטים מוסדיים אלה המשותפים לעתון ולדרשה הוצעו כבר במקור עברי מוקדם בשם "ילקוט שמעוני", שניסה לאתר את מקורותיה החמקניים של הדרשה ובתוך כך להאדיר את ערכה. במהלך הדברים גם הוסיף המדרש איפיון חשוב נוסף לדרשה, התואם גם להגדרת העתון. על הפסוק "ויקהל משה את כל עדת בני ישראל ויאמר אליהם אלה הדברים אשר צווה ה' לעשות אותם" העיר המדרש: "אמר הקב"ה [למשה] עשה לך קהילות גדולות ודרוש לפניהם ברבים... שילמדו ממך דורות הבאים להקהיל קהילות בכל שבת ושבת...¹⁰ המדרש מוסיף אם כן לממד הקהל הרב והדרשן המובהק שעליהם עמדנו, גם את קביעותה ותבניתה הפרוידית של הדרשה כמוסד ציבורי. במהלך הדורות השתנו אמנם התבניות למועדי הדרשה ובקהילות שונות התמסדו סדרי דרשה שונים. דרשנים נודדים שסבבו בקהילות תרמו מהדורות מיוחדות ובלתי צפויות של הדרשה במקומות בהם ביקרו במסעיהם. אך אפילו תופעה זו זכתה למיסוד ולהגבלה במסגרת עיצוב סדרי הדרשה בקהילות השונות.

כפי שהובחנו דרשנים והוסדרו מועדי הדרשה, נוסדו גם פורמטים מוכרים למבנה הדרשה, לדרך שילוב החומרים המגוונים שנכללו בה ולמסגרות הצורניות שלהן נוצקו תכניה העיוניים, כפי שעתונים מתייחדים בפורמט אופייני ומורכב. וכך, יש הטוענים ש"שניים מקרא ואחד תרגום" הוא מאבות הצורות של הדרשה הציבורית. לכל הדעות, מדרשי ה"למדנו" שבהם פותח הדרשן בשאלה הלכתית, מגיע מתוכה לנושא באגדה הבנויה על פרשת השבוע ולבסוף מוסיף תגובות והערות משלו למצב הדתי של הקהילה ולאירועים בחיי הציבור הוא דפוס מובהק שנתגבש לדרשה. כך גם ה"פתיחתא" – הבאת מדרש ממקום כלשהו, קישורו לפרשת השבוע, לענייני דיומא ולעניינים העומדים ברומו של עולם ועל סדר היום הקהילתי מקובלת כמבנה פורמלי אופייני של הדרשה.¹¹ במרוצת הדורות התקבלו גם פורמטים קבועים לדברי פתיחה וסיום של הדרשה, דוגמת הסיום "ובא לציין גואל" או במה שהתפתח במרוצת הזמן ל"קדיש".¹² מבנים אלה השתנו עם הזמנים ועם המקומות אך המאפיינים המוכרים לנו מעתוני זמננו ומעתוני המאות שעברו, ביניהם הרכב חומרים מגוון ופורמט מוכר וידוע, מאפיינים שכזכור משמשים בהגדרת הז'אנר, מופיעים גם פה גם שם.

ועדיין, המאפיין שהוא אולי הבולט ביותר בהגדרת העתונות השיבוטה ומרכזיותה של האקטואליה נראה כסותר במהותו את אופיו של מוסד הדרשה. ככלות הכל, הדרשה היא פנייה לציבור הרחב בהקשר דתי, והקשר זה מטבעו פניו למה שנתפס כאמיתות

הקשר
דגישו
עקיפין
ה העתון
ר, קורין
נטליגנס
ה-19.
רכם דוגמ
unt's Mei
מאה ה-19



"אוצר דרשות" של איזנשטיין - הופיע בניו יורק ב־1919

הזיקה ההדוקה שבין הדרשה בציבור לשאלות השעה ולעניינים העומדים על סדר היום הקהילתי לא תמיד זכתה להכרה ראויה. הסיבה לכך נעוצה בעיקרה בהטיה קונסיסטנטית בתיעוד העומד להכרת הדרשה לדורותיה. עם העלאת דרשות שנישאו בעל פה על הכתב, עריכתן ופירסומן, נטו הכותבים העורכים והמפיקים לסנן ולמעט בהבאת הדברים שנדרשו לשעתם ונטו לשמר את הדברים שיש בהם, לדעתם, ערך לדורות.¹⁵ פרספקטיבה מתקנת לעיוות רציף זה בדרכי התיעוד של הדרשה בציבור ובקורפוס הספרותי העומד למחקרה היא עיון בדרשות בנות זמננו. הדרשה אמנם איננה מוסד מרכזי בבתי הכנסת האורתודוקסיים בישראל, אך בקרב ציבורים שבהם תוקפה עומד, דוגמת הציבור החרדי, או הקהילות היהודיות בארצות הברית, בולטת ההתייחסות לשאלות העומדות ברומן של עולם. כך לדוגמה, בבתי הכנסת הקונסרבטיביים והרפורמיים בארצות הברית, שהדרשה עומדת במרכז סדר התפילה ומהווה את מוקד המשיכה העיקרי למתפללים. בעיות הקהילה המקומית והיהדות העולמית, כמו גם שאלות פוליטיות חברתיות ומוסריות העומדות על סדר היום הציבורי בארצות הברית נוטות לעמוד במרכזן של הדרשות.¹⁶

העתון מצידו, כפי שיוכרה ביתר הרחבה להלן, סוקר עבור קוראיו את המציאות המשתנה, אך דרכו האופיינית בסקירה זו היא מתן פשר, הסבר וכלי ארגון להבנת משמעותם של הארועים המתחדשים בהקשרן של המוסכמות והמסורות התרבותיות של הקבוצה. מתן המשמעות לאירועים העכשוויים המסוקרים בעתון נעשה בכמה רמות. מלכתחילה, כבר בתהליך האיסוף ולאחריו בסלקציה ובעריכה של הידיעות, פורש כתב העת מעין רשת הארוגה בתבנית התודעה הקיבוצית, ולפיכך, האינפורמציה שהיא מעלה כראויה לפירסום, מוטבעת כבר בתבנית האינטרסים התרבותיים והתודעתיים של אותה חברה.¹⁷ יתרה מזו, קטעי האינפורמציה הנסקרים אמורים להיות מוסברים לקהל היעד והסבר זה נעשה על פי אמות מידה והסבר המקובלות באותה חברה. ולבסוף, קטעי המציאות, לגוניהם, אמורים לחבור זה לזה, כחלקים בפסיפס שבשלמותו אין הוא אלא שיקוף לתודעה הקולקטיבית ולהבניה התרבותית של הסביבה. כדבריו של גיימס קארי, "עיון בתוצר הכולל של העתונות יעלה דיווח רחב על המתמיד והשורד, המבנים המוצקים והבלתי משתנים של החיים התרבותיים".¹⁸

בכדי לקרב את הרמיון המבני בין הדרשה לעתון אל הדעת, לאחר כשלוש מאות שנה של התפתחות מובחנת של שני המוסדות, יאוזכרו כאן שתי דוגמאות בולטות ורחוקות מאוד זו מזו, המעטרות שני פנים של הרמיון המבני, או כפי שנטען, של הרציפות, בין הדרשה לפריודיקה. דוגמה אחת היא מן המאה ה־19, והאחרת בת זמננו. במאה שעברה, שידעה את מהפכת העתונות העממית, בישרה העתונות היומית של ניו יורק את "גילוי החדשות" כמכשיר הקסם שימשוך את ההמונים לרכישת העתון.¹⁹ הבולט שבין רודפי

אותו אזור, בשינויים, כפי שהופיע בבולגריה לאחר 18 שנים - הפעם כ"אנתולוגיה" דתית-לאומית (משמאל)

לפרסם, משנות ה-40, תחילה ביום שלישי ואחר כך בכל יום שני מדור ובו סיכומי הדרשות שנשאו מטיפים נודעים בכנסיות הגדולות של העיר במסגרת תפילות יום ראשון. בהדרגה ניתוספו אליהן גם דרשות שנישאו מחוץ לעיר ולבסוף, בשלהי שנות ה-60 ניתוספו גם דרשות חשובות מאירופה שנשלחו, במהיר עתק, באמצעות הכבל הטרונסאטלנטי.²⁰ וזאת לדעת, ה"הראלד" היה העתון בעל הדימוי ובעל העמדה ה"חילונית" ביותר בין עתוני ניו יורק. התבטאויות המערכת בענייני דת עוררו תכופות סערה בשל העמדה הסקפטית, ולעתים הלעגנית שנקט ביחסו לדת ולדבריה.²¹ העתון, אם כן, לא היה מונחה על ידי מוטיבציה דתית בפרסום הדרשות, ואם למרות זאת ייתד העתון מקום נכבד לסיקורן, מעיד הדבר על הערך החדשותי שראו עורכיו בדיווח עליהן.²²

ואכן, עיון במדורים אלה מעיד שהיה בדיווח עניין חדשותי שחרג מעצם קיום הדרשה והיותה אירוע ציבורי הראוי לסיקור. הדיווחים העיתונאיים הדגישו את הדרך בה הוצגו בדרשות עניינים שעמדו על סדר היום הציבורי ואת תגובת המטיפים השונים לאירועי השעה, כמו היו אלה אמירות של אישים פוליטיים, שהבאתן בפני הציבור הוכרה זה כבר כבעלת ערך חדשותי בולט. כדברי פודריק הדסון, מעורכי ה"הראלד" באותו זמן, בהתייחסו לשני דרשנים בולטים של תקופתו: "אין שאלה העומדת בפני הציבור שאינה נדרשת מיד בידי אחד משני אלה. כל עתון בצפון פותח את טוריו בפניהם. העיתונים הגדולים של ניו יורק... ישלחו את מיטב הסטנוגרפים שלהם לדווח מה אמרו דרשנים אלה. בנוסף, העורכים המובילים יסקרו את הנאומים והדרשות, במאמר [מערכת] ובעוד מאמר ובכך הם מגבירים את כוחם והשפעתם [של הדרשנים] עם כל מאמר כזה". וכך, לדעתו של הדסון, הדרשנים "מנצלים את הבימה, אולם ההרצאות, דוכן הנאומים והעתונים" והאחרונים מגדילים את קהל שומעיו של הדרשן הרבה מונים, מכמה אלפים לכמה מאות אלפים. הדסון מסיים בשאלה: "האין דרשנים אלה, לפיכך, שני העורכים הדגולים של ארצות הברית שני העתונאים par excellence של אמריקה?"²³ הדרשה, כך נראה, השתלבה באופן טבעי בעתון מתוך הזיקה הבסיסית שביניהם, שילוב המעטר את הרציפות שבין צורות המדיה השונות.

ה"חילונית" היתירה של ה"הראלד" וחוסר המחויבות הכיתתית שלו מסבירה מן הסתם קוריוז ביבליוגרפי שיש בו עניין מיוחד באכסניה זו כתב עת המוקדש לעתונות היהודית. העתון טרח לפרסם בשלהי שנות ה-80 של המאה גם דרשות משל רבה הראשי האורתודוקסי של ניו יורק, יעקב יוסף, שעה שקולו ומשקלו של הציבור האורתודוקסי במטרופולין של אמריקה היה מועט ביותר (וקרוב לשער שגם מספר קוראיו היהודיים-אורתודוקסיים של העתון היה זעום). יהודה דוד איזנשטיין, שהחזיק בראש הדברים והנחשב מקור אמין, מציין בספר זכרונותיו שה"הראלד" פירסם, בשתי הזדמנויות, את דרשותיו של הרב באות עברית.²⁴ במקרה



ЯНУАРИЙ БРОЙ № 1

החדשות בקרב ימוני ניו יורק היה ה"הראלד", שבנה את תפוצתו ואת המוניטין שלו, לאורך המאה, על אספקת חדשות טריות. כחלק ממסעו לגילוי תחומים חדשים בעלי ערך חדשותי, החל העתון

שיבת ציון

פרשת תזריע תשנ"ז

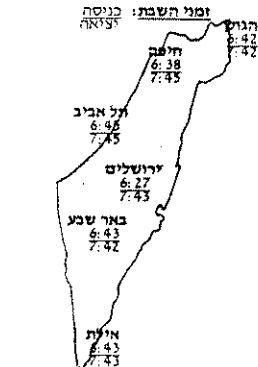
גליון 643 - ה' בניסן (12 באפריל)

אדם אָבֵל על עצמו

מצרע החולט לטומאה על ידי הכהן מצווה להגות כהן אבילות. כאמור: "והצרוע אשר בו הגעג בגדיני יהו פרמיו ייהי פרוע ועל שפם יעטה" (וי, מה) - "כאבל" (רש"י). אדם שאביל יושב בביתו בנייתו אבילים האחרים ובני החברה לישב עמו ולתמו. הרי המצווה גולה אל מחוץ לחברה. "יבדו יושב מחוץ למחנה מושבו" (וי, מג), ואין מי שישיב לצדו ולתמו. וכל כך למח: "והואיל וחזו הבדיל בלשון הרע על לשונו ובין איש לרעהו, אף הוא יבדיל" (רש"י). מידה כגון לא רק עניש יש כאן אלא גם אמצעי הגנה מפני מחרסיו ומחברו התפצה חיים צריכה לבודד מפניו לשון הרע ומצנצניו ולחזוהם אל מחוץ למחנה. ועם כל זאת עדיין יזקה וקשרו יעדיין יש לדאוג גם כאלו, אם גם מרחוק, שכן למדנו: "ויסיר יקרא" (וי, מה) - "צריך להודיע צערו לרבים ורבים מבקשים רחמים" (מסכת מ"ק ה,א).

אכן חיוביות כפוייה זאת מובנת, אבל מה מקום למעטני של בני קרוע וראש פרוע. ראביע מסביר: "ויהטעם שיחבתו מעשיו" אולם נראה שיש כאן כמין אבילות ממש. אבילות שכלל למדנו: "וארבע חשונים כמות... מצרוע דכתוב יאמר כמות" (נדרים סד, ב). מצרוע חשוב כמות ועל מת יש להתאם שבעד קרובי הנפטר הם האבילים במיתה גיולה. הרי על-המת אָבֵל הוא עצמו. "בשרו עליו יאכא ונפשו עליו תאכל" (יד, כב).

אפשר שאבל הוא על בשרו שנאלץ וצבעו הפך לבן כצבעו נראה יותר שאבל הוא על פגם הרסני שמגם בכח הדיני שיש לו הוא חמיימת של האדם משאר הנבראים, בבת זה מתחבט החיובי שאבדה עם יסודותיו הגמישים, ובבת זה מקשה אדם זה עם זה והווים לחברה. כח שיעודו לחבר ולכלל, שיש פועל במגמה המוכח והוא מנתק ומסלל - אין לך מיתה גדולה הצרעת על תופעותיה והכותיה כרוכה במצב רוחני מוחי ישראל (ראה רמב"ן גי'גו) ומשכבר אינה מצויה ואינה נוטה מעשי. אולם בכל עת תקפה האזהרה וההוראה "ישע" הצרעת... וכו' וראש אשר עשה ה' אל-הינו למרים" (נדרים סו, ב) "ויהי אזהרה מלדבר לשון הרע" (רמב"ן שם). וזו אזהרה לחיזרה באמצעי התקשורת שבפניו וזו דאי אזהרה לחיזרה באמצעי התקשורת שבידיה.



בתי צמודי קרקע ביושבים קהילתיים 30-50 דקות מירושלים, מתחילת או באר שבע המסלול מדווחים * מרכז התיירות מצויינים א.מ.נ.ח * 02-5322225
מח צפר - ישוב קהילתי דתי בין ת"א ל-ים קולט משתתפים עם ילדים ורובות צעירים המסלול מדווחים * מרכז התיירות מצויינים א.מ.נ.ח * 02-5322225
תעלה חומרות המסורתיות למערת המכפלה 14:30 יציאה מירושלים לפניה ארבע שעות ח-30 יציאה מבית שמש לפניה ארבע שעות שתי יציאות ומרכז יבנבאים * טל 02-9965333
קליט תיורן "יד הירוצים" סגירת מוקדים תלמידים למחנה ט-ל למגמות אלקטרוניקה ופסולת * אירוח תורנית גנרות מילאח חלקית ומעוד טכנולוגית * טל 02-571009 * 04-6734717
פדואל ישוב תורה במערת השומרון קולט משתתפים צעירים ותיקים באר שבע * טל 03-9331224 * 03-9330086
מסר סתור - ישוב קהילתי מעורב 15 דקי סתום קולט משתתפים עם ילדים עד גיל 10 מריסו נוספים * 02-5357474, 02-5355588

לוח זמני היים (לאזור תל-אביב) משעה (במ"ר) תורשקע שעה (בשבת) (החל)
שעה זמנית
עלות חשור
הוד המחה
סיון קיש לפי
מריסו נוספים
מריסו נוספים
מריסו נוספים
מריסו נוספים
מריסו נוספים
מריסו נוספים

יוצא לאור ע"י מרכז לחינוך הדתי בישראל בשיתוף עם הסתדרות הפועל המזרחי בא"י
עריכת והפקה: מדרשת "תורה ומדינה" ליד מכון "צומת"
אלון שבות, נוש עיצון 90433 טל 02-931442 * 02-931889 * 02-6882102
לחפצה ולמורדות מסחריות: פרסום "אורן פלום" המסטר 5 ת"א 67776 טל 03-6882102
לקבלת מוז' ל'שבת שבח"ר ביוטיטוט 11/1st subscription www.virtual.co.il

"שבת בשבת" - עתון המיועד לבתי כנסת, המופיע זה השנה ה-13.
לעתונים אלה תפוצה של רבבות ולעיתים אף מאות אלפי עותקים

זה, השיקול המערכתי לא נגע מן הסתם לערך החדשותי שבתוכן הדברים או לאירוע החדשותי שבעצם נשיאת הדרשה, אלא בהידוש שבהדפסה באותיות הברית הישנה בעתון מוביל בארץ החדשה. למותר לציין שההידוש העתונאי של ה"האלד" בפירסום דרשות הפך בהדרגה לדבר נפוץ בעתונאות האמריקנית והעולמית. העתונות היהודית לא חרגה מכלל זה ודרשות בצייבור היו חומר נפוץ בעתונים יהודיים בתקופות שונות.²⁵

ובדילוג מהיר מאמריקה של המאה ה-19 לישראל של שלהי המאה ה-20, ניתן לזהות תופעה כאילו הפוכה שבה משתלב העתון בריטואל של בית התפילה. דילוג זה, ראוי להזכיר, פוסח על פריחה ניכרת ומורכבת של עתונות דתית בתרבויות שונות ובמקומות שונים במהלך המאה ה-18 ובעיקר במאה ה-19. בהרבה מעתונות זו אין לראות אלא התקפה של הדרשה ממדיום אחד למדיום אחר ומן ההקשר הקהילתי להקשרה של החברה הלאומית ושל חברת ההמונים. הרבה מן העתונות הדתית שנוצרה במהלך מאות אלה לא היתה, אם כן, אלא המשכה של הדרשה המסורתית באמצעים אחרים. ולענייננו, בשנים האחרונות ניכרת פריחה עצומה בעתונות בתי הכנסת האורתודוקסיים. המדובר בעשרות כותרים המופצים בכתי הכנסת מדי שבת בשבתו, ולדבריו של יואל רפל תפוצתם הכוללת קרובה לזו של הצהרונים הגדולים.²⁶ בנוגע שבעולם, המתפללים נוטלים פירסומים אלה בכניסתם לבית הכנסת ובדרך כלל מעיינים בהם בשעת התפילה. הרבה מעלונים אלה, העונים על כל מרכיבי ההגדרה של עתון, משלבים במדורים שונים דברי תורה ומוסר לצד התייחסויות נרחבות ומפורשות לאקטואליה.²⁷ משמעותם של פירסומים אלה ודפוסי צריכתם מחייבת עוד עיון רב בסוציולוגיה של בית הכנסת, אך כפי הנראה הם נועדים להציע שימושים וסיפוקים דומים לאלה שמציעה הדרשה: שבירת שיגרת החזרה על ריטואלים קבועים המאפיינת את סדרי התפילה היהודיים, הקלה על מעבר הסף שבין פעילות החולין לספירה הנבדלת של הריטוס וניצול המסגרת הקהילתית להכוונה יעודית של מסרים. יצויין גם שבמרבית בתי הכנסת בישראל (במיוחד בחודשי הקיץ) לא נאמרת דרשה על סדר התפילה בערבי שבת וכך משמשים פירסומים אלה שעיקר צריכתם בערבי שבת, תחליף לאותם שימושים וסיפוקים שיש בדרשה כדי להציע.

ולבסוף, אם יש מקום לאיור פיגורטיבי-ספרותי לצד השווה שבין העתון לדרשה ניתן לפנות ליואל "מוכח" מפראג של המאה ה-18 וליצירה בת זמננו של יהודה עמיחי. לראשון מייחס זרח איידליץ²⁸ דרשה שנשא כתגובה לביקורת הציבורית על מגידים נורדים שעשו את נאומי התוכחה שלהם קרדום לחפור בו. הציבור ראה פסול בהטחת ביקורת והשמעת התרעות מוסריות כלפי הקהילה על ידי דרשנים הנואמים תמורת בצע כסף. כתגובה המשיל ר' יואל "מוכח" לשומעיו משל: מעשה בזוג שהתגורר בכפר שבתיו עשויים עץ וגגותיהם קש וגבבא. בתקופת יובש קשה יצא לעת ערב "קורא

הסוגה. ומשם לכאן: יהודה עמיחי ב"לא מעכשיו, לא מאזן", מתאר את גלגוליהם של כתבי היד לדרשות שנשא הרב ד"ר מנהיים בגרמניה ערב מלחמת העולם השנייה. שליחו של הדרשן מצא לבסוף את התיבה הפרוצה שבה אוחסנו כתבי היד של הדרשות, אך הרוח הגדולה נושאת את דפי הדרשות של אז ומפיצה אותם לכל עבר. חלקם משמש לבסוף לאריות מוצרי מכולת, אשכול ודובדבנים ובקבוק יין בדיוק כשם שלחמם של הפועלים הסועדים בקרבת מקום עטוף בנייר עתון. הנה כי כן, הדרשה בחלוף יומה וברוח הזמן החדש אינה אלא כעתון המליצי של יום האתמול שהשימוש היאה לו הוא לעטוף בו דגים. הן הדרשה והן העתון מייצגים אם כן מוצר אפמרי ומתכלה, שאם הוא לא מעכשיו ולא מאזן אין בו ערך אלא לצור על פי צלוחית.²⁹

תפקידיהם החברתיים של העתון ושל הדרשה

כשעוברים מעין משווה הביט המבני לעיון משווה במישור הפונקציונלי מקבל הדמיון בין שני המוסדות שבהם אנו דנים ממד חדש. הניתוח עשוי להציע חפיפה כמעט מלאה בין תחומי הפעילות והתפקידים החברתיים של כתבי העת והעתונים לבין אלה של הדרשה בציבור.³⁰ כבר ב-1949 העמיד הרולד לסוול את תפקידי העתון על שלושה דברים: על "סריקה" (surveillance), סיפוק מידע על אירועים ונסיבות כסביבה הרלוונטית; על "התאמה" (correlation), סיפוק תגובה המתאמת את רסיסי המידע שעלו בסריקה והמאחדת את חלקי החברה כתגובה לאותו מידע, ועל "מסירה" (transmission), הנחלת המורשת התרבותית של הקבוצה.³¹ בא צ'רלס רייט והעמיד את תפקידי היסוד של תקשורת ההמונים על ארבעה, בהוסיפו לסריקה, להתאמה ולמסירה את תפקיד היסוד (או על פי ההבניה של רייט - פעילות היסוד) של ה"בידור" - (entertainment).³² לאלה הוסיף לאחרונה דניס מקווייל את תפקיד ה"גיוס" (mobilization) ההירתומי להשגת יעדים חברתיים בדרך התעמולה והשכנוע.³³

עם שכלולה של הגישה הפונקציונלית הוותיקה לניתוח תקשורת ההמונים לא רק שהוגדרו כאמור שתי פונקציות כלליות נוסף לראשונות, אלא גם משמעותן של קטגוריות היסוד הובהרה והורחבה בצורה משמעותית.³⁴ סיכום עדכני של תפקידי המדיה לענפיה השונים תראה בפונקצית הסריקה, מעבר לסיפוק אינפורמציה על התרחשויות שיש להן חשיבות אם בתוך החברה הנתונה ואם מחוצה לה, גם אמצעי לציון יחסי כוחות משתנים בחברה, כמו גם מכשיר להטמעת חידושים, להקלת ההסתגלות לשינויים ולסיוע ל"קידומה" חברתית. במסגרת תפקיד ההתאמה מספקת המדיה לא רק תגובה, הסבר ופרשנות לאירועים המתחדשים אלא גם תמיכה בנורמות החברתיות הקיימות ובמקורות הסמכות המסורתיות שלהם הנתונים בלחצם של ארועי הזמן. פונקציית ההתאמה מסייעת גם בכניית קונצנזוס חברתי, בהסדרת חלוקת העבודה בחברה

ובקביעת סדרי עדיפויות והיא גם פועלת כמכשיר של חיברות. המדיה, כמכשיר של "מסירה" תרבותית משרתים ביסודו של דבר את הרציפות והמסורת של ערכי החברה ומוסכמותיה. במסגרת פונקציה זו מבטאת המדיה את התרבות הדומיננטית לצד הצעת הכרה בהתפתחויות תרבותיות חדשות, בווריאנטים של התרבות הדומיננטית ובתרבויות משנה בתוככי החברה הנתונה. פונקציה זו, בכללה, משרתת ומבצרת את מערכת הערכים החברתית המשותפת. פונקציית הבידור, בתורה, משרתת את הצורך החברתי באמצעים להרגעות, להסתחת דעת ולשעשועים שבתורם מסייעים להקלת מתחים חברתיים. החד משמעו והממוקד אולי שבין הפונקציות להן משמשת המדיה הוא תפקיד ה"גיוס" שאינו אלא סיוע במאבק לקידום מטרותיה של החברה בתחום הפוליטי ובתחומי הפיתוח הכלכלי, העבודה, לעתים אף במלחמה ותדיר גם בנושאי דת. הניתוח הפונקציונלי משרטט מיתאר יעיל במיוחד לתפישה

ידיעות ראשונות

המפד"ל הפילה את הממשלה

קשיים בהקמת ממשלת אחדות. תהליך אוסלו - משותק. מנהיג המפד"ל: "יש לנו אלטרנטיבה".

במשך שעות רבות נמשך המשא ומתן בין המפלגות המרכיבות את הממשלה החדשה. המפד"ל ישתדל להשיג את המנדט הדרוש לממשלה, אך ימשיך להצטרף לממשלת אחדות אם יתאפשר. ראש הממשלה יצא לביקור בישראל, אך ימשיך להצטרף לממשלת אחדות אם יתאפשר. המפד"ל ישתדל להשיג את המנדט הדרוש לממשלה, אך ימשיך להצטרף לממשלת אחדות אם יתאפשר.

חוק הנחלות עבר בקריאה ראשונה

החוק המגדיר את הנחלות ליישור על פי צדקות היבולית התקבל בכנסת. הממשלה תמשיך לעבוד על השלמת חוקי התשתית. הממשלה תמשיך לעבוד על השלמת חוקי התשתית.

השתלמות בטיחות ישראל - לאקדמיים בשירות המדינה

בטיחות לימודי על הבנין לשירות המדינה. הליך משותף מסכם על הרבות האמת כולו וכן חלקי האמת באוניברסיטאות. לפחות בקיץ שיהיה משרתים שיתפנו לביטחון, מצד שני תגובת הממשלה לשינויים אלה תימשך בהתאמה-חדשה במאות אקדמיים. במקביל מצד שני תגובת אקדמיים שיטת לשינויים אלה - יצטרפו לשינויים השולמות והם - במסגרת מדינית.

תחנה גלי צה"ל - חיסור

התחנה גלי צה"ל יחסיבול לרשתות הטלוויזיה. הממשלה תמשיך לעבוד על השלמת חוקי התשתית. הממשלה תמשיך לעבוד על השלמת חוקי התשתית.

לכתחילה

הממשלה תמשיך לעבוד על השלמת חוקי התשתית. הממשלה תמשיך לעבוד על השלמת חוקי התשתית.

נרוקל
ערך 7 מועד לכל עם ישראל

הערוץ הכללי FM 105.2 AM 1143
הערוץ התורני FM 98.7 AM 741
הערוץ לעולים FM 97.3

המדור הקל של עתון בית הכנסת "לכתחילה" - למנהיגות יהודית, גליון 1997

מאחדת של התופעה המורכבת ורבת הפנים של הדרשה בציבור. כזכור, מחקר הדרשה היהודית מזהה שלושה מרכיבים מרכזיים במוסד – היבט ההוראה שבדרשה, היבט התוכחה והביקורת המוסרית, וההתמודדות עם שאלות השעה. ישנה כמובן חפיפה ניכרת בין התחומים אך מעבר לכך, על פי הגישה הפונקציונלית התחומים השונים משלימים זה את זה הוראת המקורות ופרשנותם משרתים את פונקציית ה"מסירה" – ביטוי התרבות הדומיננטית של הקבוצה והנחלתה, ייצוב וחזוק מערכת הערכים המשותפת, ובמידה פחותה גם דיפוזיה של חידושים רעיוניים באמצעות פרשנות חדשנית של המקורות המסורתיים. היבט התוכחה שבדרשה וקריאתן לתקן מוסרי מייצגת את תפקיד המוביליזציה וגיוס הקהילה לפעילות לשם הגשמת השאיפות והיעדים הקיבוציים. המימד השלישי – פרשנות המציאות האופיינית לדרשה ממלאת תפקידים של סריקה והתאמה – שיתוף כלל הקהילה במידע רלוונטי והצעת פרשנות מוסכמת למציאות המשתנה, פרשנות האמורה לסייע להבנת הארועים מתד ובניית קונצנזוס חברתי ביחס אליהם מאידך. לתפקיד אחרון זה משמש גם מרכיב ההוראה של הטקסטים הקלאסיים המאפשר מתן פשר למציאות המשתנה בראי המורשת של הקבוצה.

יתרה מזאת, בשילוב שלוש התחומים המרכזיים האלה מבצרת הדרשה את סדרי הסמכות ויחסי הכוח החברתיים. כבר כעצם נשיאת מידברותיו לפני הקהל מבטא הדרשן סמכות והוא מנצל את תפקידי ההוראה, התוכחה והפרשנות, כמו גם את הכוח לקבוע את סדר היום הקהילתי, לחיזוק האוטוריטה שלו עצמו ובהפלגה גם את כוחה של המנהיגות החברתית ושל הכוחות אותם היא מייצגת. בכך מבטאת הדרשה את יחסי הכוח והסמכות בחברה ופועלת לביצור ההגמוניה של המושלים בכיפה.

מעבר לשלושת ההיבטים המרכזיים הללו הוראה, תוכחה ופירוש המציאות זיהו חוקרי הדרשה לדורותיה גם כמה מאפייני משנה שלה. אלה, כך נראה, משלימים מצידם את מערכת תפקידיה החברתיים של הדרשה. אחד מהם נעוץ בהיבט האסתטי של מעשה הדרשה, העשוי להתבטא במקורות פרשנית, יצירת מבנה משוכלל ובניית מהלך זרימה מתוחכם לדיון, אפקטים רטוריים משובכים שדוגמה להם היא ההפתעה ושהמרכזית שבהם, אולי, הוא השימוש הנפרץ בהומור, לצורותיו השונות. באלק יש לראות לא רק אמצעים מכשירים ליעול ההוראה, התוכחה ופירוש המציאות. אלא גם מטרה לעצמה. הם מייצגים פעילות של כידור שתפקידה הוא, כזכור, הסחת הדעת מקשיי היום, הפחתת מתחים חברתיים, העמקת הגיבוש הקבוצתי וסיוע לחיברות.³⁵

תמורות חברתיות והשתנות הדרשה

החשיבות שיש בהעמדת שני המוסדות שהם מושא הדיון במבחן פונקציונלי משותף נוגעת להיבט יסוד של התיאוריה

המבנית-תיפקודית, ליתר דיוק, לנקודת המוצא שעליה היא מושתתת הלוא היא ההנחה שמבנה המוסדות החברתיים ותפקידיהם משרתים במשותף את שאיפת היציבות של החברה.³⁶ ממילא, שינוי מהותי במוסדות החברה משקפים קיומם של אתגרים ליציבות ולרציפות. מכאן גם השימושיות של הגישה למודל כללי של "מעבר" בין צורות ומוסדות של תקשורת. שינויים באופיין של מערכות התקשורת החברתית מלמדות על חוסר יכולתן של הצורות הוותיקות לשרת את יציבותה של החברה ולעמוד בפרצי השינוי התערעור המסגרות והמוסדות לתקשורת ציבורית בלחץ שינויים חברתיים משמעותיים הם שלב אחד בתהליך המגיע לידי השלמה בגיבוש מוסדות מייצבים חדשים כך שיתאימו לחברה שידעה את השינוי. וכך, דומה שאם מאחדים את הטענות הספציפיות של הגישה הפונקציונלית בדבר תפקידי המדיה עם נקודת המוצא של הגישה הנוגעת למימד היציבות החברתית, ניתן לגזור השערות אופרציונליות בדבר היחס בין תהליכי שינוי חברתיים כלליים לבין תמורות באופיין של המדיה. השערות כאלה יכולות להתייחס הן להשתנות אופיו של מדיום נתון ושל דפוסי השימוש בו והן לתהליך של "מעבר" (transition) בין מדיה.

כהדגמה, ניתן לחזור למוסד הדרשה בציבור ולהיווכח כיצד היא לבשה צורה ופשטה צורה עם חילופי תקופות ומצבים היסטוריים. הגיוון שאזכור לעיל בדבר סדרי הדרשה בתקופות שונות ובמקומות שונים, העליות והירידות בתכיפותה, שינויים בסדרה ובזמנה, שינויים במפקדים על נשיאתה ואפילו שינויים מהותיים בסגנונה יתפרשו בהעמדה זו לא כהיסטוריה פנימית של המוסד וכיטוי להתפתחויות דתיות ואינטלקטואליות בלבד אלא כביטוי למהלכים חברתיים כוללים וכשיקוף לזעזועים במצבה של החברה היהודית. אם כך הדבר, ההשערה הפשוטה ביותר שניתן להציע נוגעת למידת ההזדקקות למוסד ולמידת מרכזיותו בחיי הקהילה. על פי אותה השערה, בתקופות של משבר ומצוקה יעלה הביקוש לדרשה מתוך הצורך בסקירה יעילה יותר של המציאות המשתנה במהירות, בהתאמה שתספק הסבר למבוכות הזמן ולביצור הקונצנזוס, כמו גם לגיוס שיסייע בהתמודדות עם המשבר. ואכן, כבר בזיהוי מקורותיה של הדרשה המסורתית טען היינמן לקשר בין הופעת המוסד הזה לבין המבוכה הדתית והחברתית שנבעה מן המפגש עם ההלניזם ובעיקר מתוך הצורך להתמודד עם משבר החורבן בתקופה הרומית.³⁷ ביחס לתקופה מאוחרת יותר מצא מדרכי פכטר שהמשברים החריפים בחיי יהדות ספרד במאה ה-16 הביאו לסטגנציה ביצירה ההלכתית, הפילוסופית והספרותית, אך בד בבד עם ירידת ענפים אלה של יצירה דתית ניכרה פריחה ניכרת של מוסד הדרשה ושל ספרות הדרוש שאמורה היתה לסייע לציבור בעמידתו אל מול פני השבר.³⁸ ובדוגמה מתקופה מאוחרת הרבה יותר: בשלהי המאה ה-19 עם ההגירה ההמונית של יהודי מזרח אירופה לארצות הברית והמשבר המסיבי שהיה כרוך בהינתקות

THANKFUL HEBREWS.

Chief Rabbi Jacob Joseph, the spiritual head of the union of orthodox Hebrew congregations, delivered a patriotic address yesterday morning at the Beth Hamedrash Hagodal Synagogue, Norfolk, near Grand street.

The synagogue was crowded to the doors, and the front of the building was decorated with American flags, an unusual proceeding.

The text chosen by the rabbi was Psalms, cxviii. 24—"This is the day the Lord has made; we shall rejoice and be glad in it." "Well might the nation rejoice," he said, "upon the completion of the hundredth year since the adoption of the constitution. Since the first inauguration a century of experience had shown that a nation can govern itself, create its own laws and abide by them, promote its prosperity at home and guard its interests abroad, without the patronage of a chosen few claiming authority and superior wisdom by virtue of birth and class distinctions."

Continuing, the speaker said:—"We, who have come hither from countries mostly oppressed by the rule of potentates and divided by class distinctions, should know best how to appreciate the precious gifts of personal liberty which this 'land of the free' grants us, and should be thankful to God and revere the memory of the founders of this Republic for this boon, which is a cheerful message of happiness to mankind as well as a blessing divine to ourselves. I therefore say:—"This is a day the Lord has made; we shall rejoice and be glad in it."

AN APPROPRIATE PARABLE.

Then the rabbi quoted from the Talmud a parable of a weary wanderer in the desert, who finds a tree loaded with dew, and says:—"This tree is my life, for it gives me cooling water."

דרשה של הרב יעקב יוסף ב"הראלד" של בני יורק - שלהי המאה ה-19

הדתי-חברתי ושל הדרשה. מרחיקת הלכת שבהן היתה השפעת תנועת ההשכלה ובעיקבותיה הרפורמה על היווצרות קהילות שהדרשה שנעשתה אופיינית להן היתה שונה באופן קיצוני מהתבניות שהשתגרו בקהילה המסורתית. בניסוחו הנלהב של צונץ, עד ומשתתף בהבשלתו של אותו תהליך, "באמצע הקפאון של כל צורות החיים הרוחניים... מצאה את היהודים התרבות המתקדמת ועוררה בהם כוחות רדומים... המלה הטהורה של תורת אלהים נשמעה שוב בבית הכנסת." ⁴² החסידות, מצדה יצרה מסגרות חדשות וצורות חדשות לדרשה שהתאימו לדרכי ההתארגנות החברתית שלה ולשינוי בדגשים שהציעה בחיי הדת. ⁴³ בעקבות אלה, ניכרה עלייתם של מגידים כריזמטיים תלמידי תנועת המוסר שמחד התחרו, אך מאידך השלימו, את מלאכת הדרשה של מורי ההוראה ואבות בתי

מהעולם הישן ובהסתגלות לעולם החדש הוכרה ארצות הברית כחוגים המסורתיים כ"ארץ הדרוש". "מעולם לא שמעו בני עמנו דרשות רבות כפי שהם שומעים עתה," טען אחד המשקיפים כשהוא מבטא את הדעה המקובלת. אותם משקיפים ראו השקה ברורה בין ריבוי הדרשות בארצות הברית למשבר החברתי שליווה את תהליכי העקירה ההמונית וההסתגלות לארץ החדשה. ³⁹

השערה נוספת שניתן לגזור ברוח זו היא שבתקופה של שינוי מואץ ונמרץ יש לצפות להדגשה רבתי של תפקידי הסריקה וההתאמה. כשהדברים נוגעים להיסטוריה של הדרשה אילוח מעין זה אמור להתבטא בריבוי יחסי של התייחסויות למציאות המשתנה בדרשה, על חשבון ההוראה ואולי גם על חשבון התוכחה המוסרית. בעיית התייעור המיוחדת לדרשה, שאוזכרה לעיל, שלפיה הדברים שנדרשו לשעתם נטו להיכחד בעוד הדברים שהיה להם ערך לדורות נטו להישמר, הביאה לכך שהשערה כזו כמעט ואינה יכולה לעמוד לבדיקה היסטורית. יחד עם זאת, במקרה המיוחד של הדרשה האורתודוקסית באמריקה, שם נטו הדרשנים לשמר את ההתייחסויות למציאות היום יומית בכתיבת דרשותיהם ובפירסומן, אין כמעט ספק שמימדי ההוראה ופרשנות המקורות נדחקו עד לבלי שיעור כמעט בלחץ ההתמודדות והפרשנות של המציאות החדשה בארץ החדשה. דוגמה מצמררת לתגובה דרשנית לשינוי קיצוני בתנאי הסביבה לעת משבר שאין קשה ממנו מספקות הדרשות שנשא הרב מפיאסנצ'ה בגיטו ווארשה ושנשתמרו כנגד כל הסיכויים. ⁴⁰

גם משברים ומתחים בתוך הקהילה פנימה עשויים, על פי ההנחה, למצוא ביטוי בשינויים בדרשה. בעצם נשיאת הדרשה, המייצגת מפגש בין אליטות להמונים, יש ביטוי לכוח וסמכות, ותוקפה אף גובר כאשר היא נדרשת לתוכחה ולתביעה כלפי הציבור. ואכן, יוסף דן מצא לאחרונה שעל פי מבנה הדרשה ניתן להבחין הבחנה ברורה בין תקופות של התרחקות ומתח בין המנהיגות לציבור לבין תקופות של הרמוניה יחסית ואחדות דעות סביב למערכת הנורמות המסורתית של הקהילה. לדבריו, כאשר ניכרת בדרשות הדגשה של ההיבט האסתטי ניתן לשער שהדובר וקהלו שרויים במצב של הסכמה והרמוניה בתחום האידיאולוגי ומן הסתם גם החברתי. כאשר מודגש ההיבט הדידקטי, ודגש זה בא כרגיל על חשבון הערכים האסתטיים, ניתן להניח שמתקיים מתח בין הדרשן לקהלו ובהפלגה, בין המנהיגות לציבור. מתוך ההקרבה המסוימת של ההיבט האסתטי לטובת התוכחה המוסרית והמגמה הדידקטית משמשת הדרשה כתפקיד מנגנון לתיקון חברתי, לביזור סמכותה של המנהיגות ולהשבת ההרמוניה והיציבות על כנה. ⁴¹

במצבים קיצוניים של תמורה חברתית בהם מסתמן שינוי בקונצנזוס, במיתווה הנורמטיבי והערכי של החברה, יש לצפות על פי הגישה שתוארה לשינוי מהותי במקורות הדרשה, בצורותיה ובסדריה. ואכן, שורת שינויים בקונצנזוס בחברה היהודית של העת החדשה עשויה להדגים את ההשתנות המשופחת של המצב

את חומות המסורת, והן עצמן נותרו במעמד שולי. מאוחר יותר כירסמו התנועה הסוציאליסטית, התנועה הציונית, ושלל תנועות משנה דוגמת תנועת המוסר אם בכיבושיהן של התנועות החדשות ואם במבצרי הקהילה המסורתית.

היבט שלישי, או מוקד שלישי של מתח בין מרכז לשוליים הלך ונצר עם התעצמות תהליכי המודרניזציה הפוליטית והחברתית בחברה האירופית ובמקביל להם התבססותן של תנועות ההשכלה ולבסוף הרפורמה בקרב יהודי המערב. האמנציפציה, שפתחה אפשרויות לטמיעה של יהודים בחברה הכללית, בשילוב עם תהליכי המודרניזציה החברתית הכללית וההשכלה היהודית חזקו את הזיקה בין יהודים לבין בני החברה הסובבת, אך מתוך כך גם הדגישו ציר של מתח בין יהודים לגויים. תהליכים אלה הביאו לידי ביטוי מוחשי את שוליותה של החברה היהודית בקהילה הלאומית, ואת הבעייתיות בהשתלבות יהודים כיחידים וכקבוצות בחברה הכללית. ומצד שני, אותם יהודים שנטו להשתלב בחברה הכללית ואף להיטמע בה נותרו במעמד שולי ביחס לקהילה היהודית של מקומותיהם.⁴⁷

שילוב תהליכי יסוד אלה בהתגבשותו של מרקם חברתי חדש הוא שהביא להולדת העתונות היהודית ולתהליך מעבר של תפקידים חברתיים מרכזיים של התקשורת היהודית ממוסד הדרשה למוסד העתונות. מטבע הדברים, הדרשה כפעילות תקשורת פומבית שהצריכה נוכחות פיזית לא יכולה היתה לשמש לקיום הזיקה בין הקהילה ליחידים ולקבוצות שניתקו ממנה פיזית. יתרה מזו, מגבלות הדרשה לא אפשרו לה לשמש לתהליך המתגבר של תקשורת בין קהילות וקבוצות יהודים במרחב היהודי המתרחב והולך. רק העתון יכול היה לשמש כגשר בין המרכזים היהודיים לשוליהם שבמרחב.⁴⁸ העתון שימש גם כמכשיר לגישור בין התנועות והזרמים המרכזיים שעיצבו מעתה את העולם היהודי לתומכיהם שמצאו את עצמם בשוליהן של קהילות מקומיות. כך, לדוגמה, בקהילות שבהן לא התקבלה ההשכלה כאורח חיים ושהמשכילים היו בהן במיעוט שולי סיפקה העתונות מכשיר לחיבור החברים המבודדים לזרם המרכזי של התנועה. לצורך זה שימשה העתונות המשכילית במזרח של אירופה, מקום שבו שמרה הקהילה המסורתית על עוצמתה, וביחס אליה תופסת הערתו הקנטרנית משהו של זאב גריס שבזמן צמיחת החסידות "היו המשכילים בודדים, קומץ אנשים אשר במפוח הפירסומים בדפוס רצו להגביר את ההשכלה ולהפיצה".⁴⁹ לחילופין, האלמנטים המסורתיים והשמרניים במערב אירופה, שלא נסחפו בתנועת ההשכלה ולא הלכו בתלם הקהילות החדשות, נותרו מבודדים ביחס להתארגנויות הקהילתיות הדומיננטיות החדשות של יהודי מערב אירופה ואתם שימשה העתונות הרבנית והאורתודוקסית.⁵⁰ אם הנחתנו זאת נכונה, הרי שלא להלכה כמו לאלה היה צורך במכשיר דוגמת כתב העת לשם התגברות על הבידוד ולשם קיום שיח ושיג רציף עם אחיהם לדעה במרכזים מרוחקים. ולבסוף, רבים מהיהודים שהתנתקו מהקהילה

דין מתנגדיים במזרח אירופה שהיו נתונים בין פטיש ההשכלה לסדן החסידות.⁴⁴ גם דרשני תנועת המוסר, שייצגו מגמה שמרנית במוצהר, מצאו עצמם יוצרים סגנונות חדשים לדרשה כחלק מן ההתמודדות במהפכה הדרשנית שיצרו התנועות החדשות. גם נושאי דברה של הציונות בקרב הציבור המסורתי השתמשו שימוש רחב בדרשה ובהרצאה הציבורית וגם בפיהם קיבלה הדרשה צורות ודגשים חדשים.⁴⁵

ה"מעבר": מהדרשה לעתון

מוסד הדרשה היה, אם כן, גמיש דיו ורב פנים מספיק בכדי לספק את הצורך החברתי בפורום לדיסקורס ציבורי בקהילות ישראל למקומותיהם ולדורותיהם. כצורת אב נשמרה רציפותה של הדרשה כמסגרת מאחדת ואפיינית לתקשורת הציבורית של הקהילה היהודית, כשבכל קהילה ובכל תקופה עוצבה הדרשה כך שתתאים לצרכים המקומיים ולאילוצים החולפים; בדיוק כשם שהעתונות כמוסד הוותיקה צורה כללית שהתעצבה באופן ייחודי בכל מקום ובכל זמן שבו הופיעה. ועם זאת, מאפיין בסיסי של מוסד הדרשה הגביל את שימושיותו בשורה של מצבים היסטוריים. מגבלה זו נעוצה בעצם היותה של הדרשה כלי ביטוי מילולי, והיותה מדיום קהילתי הפונה לציבור מקומי. הדרשה בציבור היתה אירוע חברתי שבו מתכנסים בני הקהילה למקומותיהם ומתמודדים, בזמן אמת, בשאלות הדת והחיים. פנייתה היתה מכוונת, אם כן, לקהילה המקומית ובתוך כך למרכז הקהילה ולא לשוליה.

במרוצא ימי הביניים ומראשית העת החדשה הלכה ונעשתה שאלת היחס בין מרכז לשוליים לשאלה מרכזית בחיים היהודיים, שאלה ולה שלושה היבטים. היבט אחד של הבעיה היה גיאוגרפי: בעיקבות עידן התגליות נפתחו אזורים פעילות והתיישבות חדשים לבני אירופה. אלה בצירוף שיפורים בתחבורה והקלות מדיניות על יכולת התנועה וההתיישבות פתחו בפני היהודים אופקים גיאוגרפיים חדשים. יתרה מזו, שיפורים בתחבורה ובתקשורת ושינויים מדיניים יצרו אפשרויות חדשות לקיום קשר חי בין יהודים נודדים לבין צור מחצבתם ולהידוק הקשרים בין קהילות ישראל השונות⁴⁶ וכך נתאפשרה השמירה על קשר חי בין המרכזים היהודיים לבין הפריפריה הגיאוגרפית שלהם.

היבט מסוג אחר על יחסי מרכז ופריפריה גרמו התנועות הרעיוניות המהפכניות של העת החדשה, ובראשן ההשכלה והחסידות. תנועות אלו, ולאחריהן הסוציאליזם והציונות, יצרו בקיעים בקהילה המקומית עצמה והביאו במהירות רבה לגיבוש מסגרות ארגון חברתי ומבנים חברתיים חדשים. ההשכלה התפשטה במהירות בקהילות המערב ובשטף כיבושיה בנתה קהילות מסוג חדש. החסידות התפשטה במהירות בדרום-מזרחה של אירופה ויצרה לה קהילות משלה. וכך, בתוך מקומות היישוב והמרכזים היהודיים עצמם יש והשתלטה תנועה חדשה והותירה את הקהילה המסורתית בשוליה, ויש שכתן של התנועות החדשות לא עמד להן לפרוץ

יעקב לוי

מדרש ביתי

לחובבי מדע בדיוני

פרשת תזריע

קצת קשה להיזכר, אך בסרם באה "פופוליטיקה" לעולם, ועוד בסרם הפך הוויכוח החילוני-דתי למאבק עקוב תקציבים ושינאה הדדית, הוא שימש כאחד ממרכיבי ההזוי היותר נחמדים של שיחות סלון ואוהלי מילואים. סביב קעריות הפיצוחים או ערימות הקיטבגים הירשה הפנאי להיטפל לא רק לסוגיות הנוערות, אלא גם לכאלה שהסקרנות היא חומר בעידתם היחיד.

באותן זירות מאולתרות של זיכוח למרו הצדדים לגבש את עמדותיהם הרשמיות שלהם ושל בני-שיחם, ועם הזמן למרו עליפה את סדרת התשובות האוטומטיות שהם עתידים להשיב או לשמוע בכל רגע נתון של הוויכוח. כך הלך והתמעט ערכו הספורטיבי של התחכיב, ומכיוון שהיום כבר ברור לכל שפיצוחים - שלא לדבר על מילואים - מזיקים לבריאות, הוא הולך ונעלם מגוף חיינו.

ובכל זאת, היטב זכור לי שהעמדה החילונית הרשמית לגבי רוב מצוות הדת המסורתיות ייחסה לתורה אינטואיציות פראקטיות אם כי נאיביות משהו. עניין הכשרות, לדירם, איננו אלא איוושהי תפיסה פרימיטיבית ומאוד לא מדויקת של בריאות; עניין השבת הוא תפיסה לא מעורכנת של מנוחה; טומאה וטהרה הם המושגים העתיקים והפרה-סניטאריים של זיהום והיגיינה.

למען האמת, היו בהיסטוריה פרשנים לא מעטים, שקשה להאשים אותם בחילוניות, שהלכו בדיוק בנתיב הזה. ההגיון ברור: ארבעים שנה היו לעם ישראל לשוטט במדבר ולשהות במאהלים מאולתרים. אך הגיוני הוא, ויזכירו מחנות הקיץ, שבסרם מתפנים המתנאים העליונים למרוח משחת שיניים על פרצופי הבנות, הם יקבלו כמה הנחיות מפורטות בכל הנוגע לניקיון ובריאות, האוהל הזה מתוך לתחום, והוא שם רק באישור המרדך.



פרשות "תזריע" ו"מצורע" עוסקות בעניינים של צרעת ומצורעים, טומאה וטהרה. קריאת הפרשות הללו מלווה בפיתוי מתמיד לפסול אותן כתיוות פסבדרמרעיות כושלות. אך כאשר עוקבים בסבלנות אחר פרטי הפרשה, מתחילות הראציונליזציות המקובלות לאבד אחיזה.

והיו לחלק מן החברה הכללית הלא-יהודית נותרו יהודים בזהותם ובתודעתם. הם לא חיו בהכרח בתוך המסגרת הקהילתית אך הזהות האתנית-דתית-תרבותית שלהם כיהודים נזקקה להזנה מתמדת. כתבי העת היהודיים יכלו לשמש להזנתה ולשימורה של זיקה זו.⁵¹

מכאן הפריחה העצומה של העתונות היהודית החל ממחצית המאה ה-19 ומכאן רב גוניותה, רב לשוניותה וריבוי פניה. כבר העתונים היהודיים הראשונים, שאת העבריים שבהם מכנה מנוחה גלבוץ בהסתייגות מוצדקת "ניצנים" של עתונות, נראה שהם מתאימים לראשי האילוצים שנמנו כאן. ראשוני הראשונים של העתונים היהודיים, כתבי העת שהופיעו באמסטרדם בשלהי המאה ה-17 וראשית המאה ה-18 נראה שהם מתאימים לאילוך הראשון שמנינו: הצורך בשמירה על קשר חי בין קהילות-האם לבניהן הפזורים במרחב במסגרת הפעילות המסחרית העניפה של האימפריה המסחרית ההולנדית.⁵² מאוחר יותר, הרבה מהעתונות היהודית-גרמנית, יהודית-רוסית, יהודית-אמריקנית וכיוצא באלה נועדה לשרת את אותם יהודים שמעגלי חייהם הביאו אותם להסתפח לבורגנות המערב אירופאית אך רצו עם זאת לשמור על קשר חי עם התברה היהודית אליה חשו זיקה.⁵³ לצד עתונות יהודית כללית זו התפתחו גם ניצניה של העתונות שייצגה את התנועות האידאולוגיות והתרבותיות הכלל יהודיות, דוגמת עתונות ההשכלה, או העתונות הרבנית והאורתודוקסית, ומאוחר יותר העתונות הציונית והסוציאליסטית, ששימשו לשמירה ולהידוק הזיקה שבין מרכזיהן של תנועות אלה לתומכיהן המפוזרים והמפורדים בעולם היהודי.

העתונות היהודית שימשה אם כן לגישור על פערים משני סוגים: האחד, פער המרחק הגיאוגרפי בין יחידים לקהילותיהם, בין פירפיות ההתיישבות למרכזים היהודיים, ובין המרכזים היהודיים הפזורים במרחב לבין עצמם. עתונים שימשו לפיכך לגישור על פערי מידע בין יחידים לקהילות ובין קהילות לקהילות. הסוג השני היה פער ההשתייכות בין השוליים למרכז, בין יחידים לקבוצות, ובין קבוצות לתנועות.

מודל תמסורת ומודל ריטואלי

למושג התקשורת שתי משמעויות. האחת, המקובלת יותר בשימוש העכשווי, עוסקת בהעברת מידע מאדם לחברו וממקום למקום. במובן זה, התקשורת היא תהליך שבמוקדו עומד שינוע המידע או מעשה התמסורת; ומטפורה מתאימה למימד זה של התקשורת הוא מוסד התחבורה. אך, מזכיר גיימס קארי, יש למושג התקשורת גם שדה משמעים שונה לחלוטין המכוון למימד הקשר שבין חבריות, מימד השותפות, ההזדהות וההשתייכות. התקשורת במובן זה היא מארג הזיקות שבין יחידים, היא הדבק המאגד יחידים לחברה. מבחינה אטימולוגית מובן זה של מושג התקשורת עולה מתוך

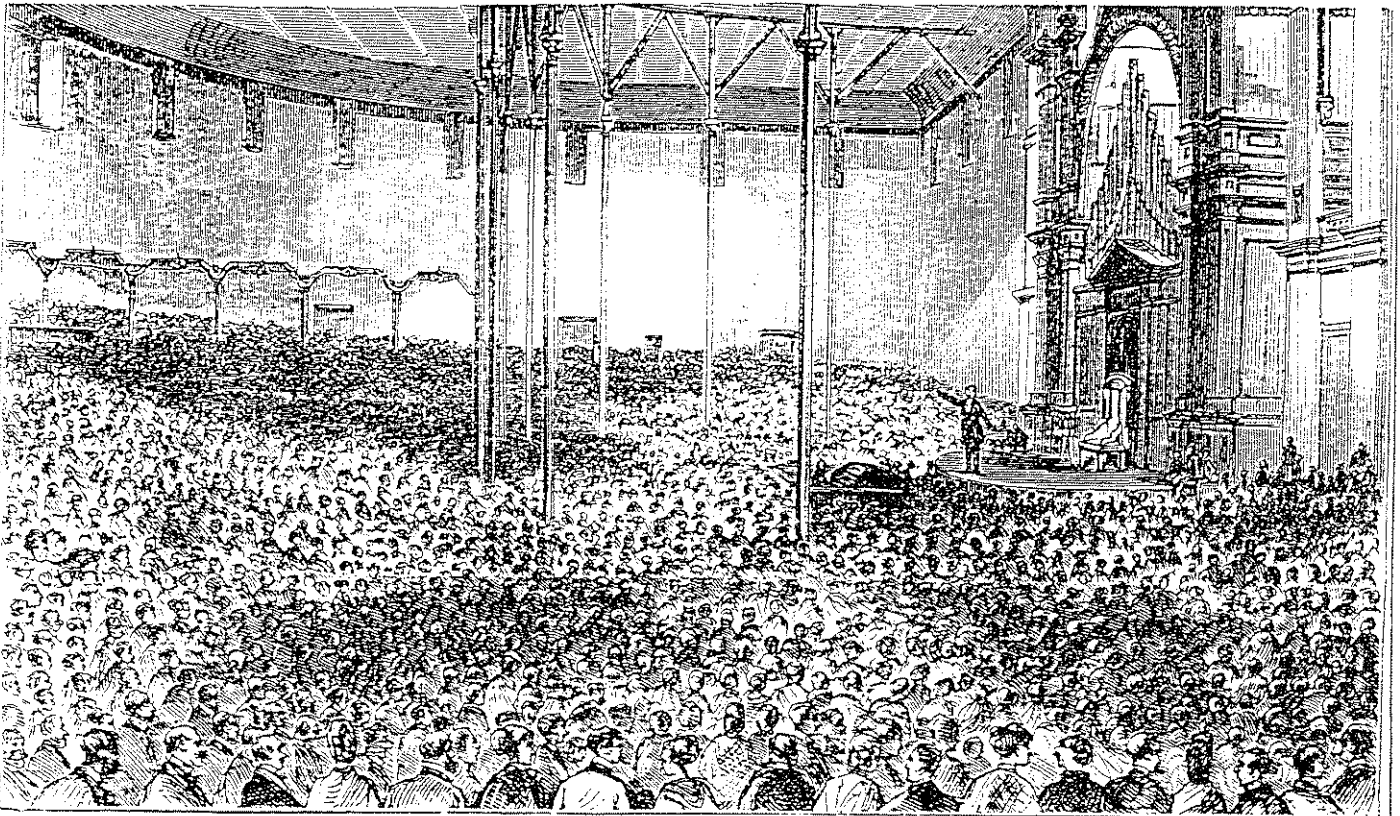
קטע מדרשה מורנית - "ידיעות אחרונות", אפריל 1987

אלא בהבניה ובשימור של יקום תרבותי מוכר ועתיר משמעות, שביכולתו לשלוט ולהכיל את הפעילות האנושית. לדברי קארי, קריאת העתון בראי התפיסה הריטואלית, "דומה פחות למשלוח או קבלה של מידע ויותר להשתתפות במיסה, מצב שבו לא נלמד שום דבר חדש אך שמוצגת בו ומתאשרת בו תמונת עולם מסויימת."⁵⁵ העתון, הנערך כזכור ב־"sanctum", או לדעת המחמירים ב־"sanctum sanctorum", הוא במובן זה טקסט המגשר בין העבר להווה וממילא הוא מצריך פיענוח על פי המורשת התרבותית של הקוראים אליהם הוא מיועד.

במובן שני זה של תקשורת כריטואל מתחזור מימד נוסף של הרציפות שבין הדרשה לעתון ובהקשרו מקבלת תופעת העתונות היהודית משמעות חשובה לחקר ההיסטוריה היהודית. במעשה הדרשה המתחדשת תדיר ניתן לראות יצירה של טקסט תרבותי חדש ורלוונטי המבוסס מצידו על מעשה הפיענוח המשותף של טקסטים קלאסיים על פי עקרונות המסורות הקיבוציות. באותה מידה, כתיבת העתון וקריאת העתון הם מעשה של פיענוח ההווה כפי שהוא מותנה על ידי ערכי היסוד התרבותיים של הקבוצה,

קירבתו ל־"communion, community" וכיוצא בהם. מימד זה של תקשורת מייצג, כדברי ג'ון דיואי, "את הקשרים החברתיים — מדומים או אמיתיים — הקושרים אנשים זה לזה והמאפשרים את חיי האיגוד. החברה נעשית אפשרית בזכות הכוחות המאחדים של אינפורמציה משותפת הזורמת בתוך מערכת אורגאנית." אב הטיפוס לתקשורת במשמעות זו, המייצג גם מטאפורה המתאימה לה, הוא הריטואל, הטקס הפולחני. הריטואל מוצע על ידי קארי גם כתווית לסימונה של משמעות זו של התקשורת.

מתוך השימוש בדימוי הריטואל מוסיף קארי ממד חשוב באיפיונו של תהליך התקשורת ממד העומק ההיסטורי. הריטואל הוא מעשה המאחד את הציבור סביב פעילות המשקפת השתייכות, ושביסודה מערכת אמונות ומחויבויות המעוגנות בזיכרון הקולקטיבי ובהיסטוריה המשותפת.⁵⁴ "ראייה ריטואלית של התקשורת", הולך ומסביר קארי, "מכוונת לא להרחבת יעדם של מסרים בחלל אלא לשימור החברה במימד הזמן, לא להעברת אינפורמציה אלא לייצוג אמונות משותפות." וכך, על פי התפיסה הריטואלית, מהווה וביטוייה של התקשורת "אינה בהעברה של אינפורמציה מושכלת



דרשה המונית בניו יורק (לא יהודית) — תחריט מהמאה הקודמת

1. יעקב טורי, "ראשית העתונות היהודית בהולנד", ספר זכרון לבנימין דה-פריס, עורך: ע"צ מלמד (ירושלים: אוניברסיטת תל אביב, תשכ"ט), עמ' 310-327; Joel Cohen, "Amsterdam, Cradle of the Jewish Press?" *Proceedings of the Symposium on the Jewish Press: Why? Past, Present, Future* (Amsterdam: 1985), pp. 17-23; וראו גם מאמרו של חנא שמרוק, "Yiddish Press had Short life", שם, עמ' 25-35; שמואל שניצר, "ובכל זאת הבכורה שייכת ל'גאזיטה'", קשר 2 (1987), עמ' 3-10.
2. עקרונותיה של גישה זו מוצעים על ידי Melvin L. De Fleur and Sandra Ball-Rokeach, *Theories of Mass Communication* (New York: Longman, 1989) ובעיקר 228-234. גישה דומה המתמקדת בהיבטים טכנולוגיים של "מעבר" הוצעה על ידי Ithiel de Sola Pool, *Technologies of Freedom* (Cambridge: Harvard University Press, 1983), pp. 23-42.
3. שלום רחנפלד, ב"עתון יהודי", קשר 2 (1987), עמ' 1, הציג בקיצור נמרץ כמה מאבות הבעיות הנוגעות להגדרה ולתיחום של תופעת העתונות היהודית. בעיות כיוצאות באלה נדונות כיום בנמרצות רבה בתחום המשיק של חקר הספרות היהודית. ראו לדוגמה את המאמרים באסופה שמן העת האחרונה: Hana Wirth-Nesher (ed.), *What is Jewish Literature* (Philadelphia: JPS, 1994).
4. צונץ, בעבודת היסוד שלו לחקר הדרשות בישראל, מדגיש את היותן "דרשות של רשות". יום טוב ליפמן צונץ, "הדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטוריות", עורך: חנוך אלבק, ירושלים, 1974, עמ' 162, 194-196. צונץ מייצג את הגישה המקדימה ביותר, הרואה בדרשות חלק בלתי נפרד מהתפתחות התורה שבעל פה. ישראל בטן מייחס את היווצרותה לתקופת גלות בבל: Israel Betan, *Studies in Jewish Preaching: Middle Ages* (Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1939), pp. 3-9; מאחרים את תיארוך הופעת הדרשה בציבור. כך, לדוגמה, היינמן מזהה את הופעתה בתקופה ההלניסטית ואת פריחתה בתקופה שלאחר חורבן בית שני. יוסף היינמן, "דרשות בציבור בתקופת התלמוד", ירושלים, 1982, עמ' 7-8. סיכום יעיל של הדיון מופיע בערך "Preaching" ב-*Encyclopedia Judaica*. מעבר לשאלת ראשיתה ההיסטורית של הדרשה בציבור מלומדים התדיינו גם בשאלת המודל ההיסטורי להתפתחות הדרשה. שתי ההצעות הדומיננטיות מתייחסות האחת לנבואה כמודל והאחרת לקריאת התורה ותרוממה כמודל, ותפיסות אלה מתאימות במידה רבה לשניות בתפיסת אופיה המקורי של הדרשה השור לרדגמה: יצחק ניסנברג, "הדרשות והדרשנים", הגות לב, וילנה, תרע"א, עמ' 5-12; שמעון יעקב הלוי גליקסברג, "הדרשה בישראל", תל אביב, ת"ש, עמ' ח"ב; וראו גם מנדל פייקאו, "בימי צמיחת התסידות", ירושלים, השליח, עמ' 116-113.
5. הספרות הדנה בהופעת העתונות לארצותיה היא נרחבת ביותר, ונקודת

תוצר ההיסטוריה המשותפת. מעשה פיענוח משותף זה, כמו ההשתתפות בריטואל דתי, משמעותו העמוקה היא קיבוע התודעה ההיסטורית של הקבוצה ביחסה להווה. יתרה מזו, מאותו יחס בין העתון המתחדש למסורות החברתיות נגזרת גם מידה של אחדות בתופעת העתונות היהודית למקומותיה. למרות השתנות הזמנים והמקומות, היבט השוליות שמשקפת העתונות היהודית ויותר מזה, ההתמודדות עם ההווה מתוך מערכת מסורות, שבמקורן יש להן יסוד משותף, מעניקה מימד של אחדות ורציפות לתופעת העתונות היהודית לארצותיה וללשונותיה.

על ידי הרחבה מסוימת של "מדרש התמונה" שבו פתחנו והמתיחס לאיור המשותף לשער "אוצר דרשות" ולתורן של "אנתולוגיה אוטו יבריסקה סלובה" מסופיה, נראה שיש בה כדי לעטר גם משמעויות אלה של תופעת העתונות היהודית. אותו האיור, מעבר למה שהוא ממחיש ומכוון להבנת העתונות היהודית במימד הריטואלי ומעבר לסדרת הרמזים שניתן לראות בו (ושנסקרו בראש הדברים) המסייעים להכרה ברציפות המוסדית והפונקציונלית בין הדרשה לעתון, משקף בגלגוליו גם את תבנית ההתפתחות של התודעה ההיסטורית היהודית. כשם שתורן העתון הבולגרי משקף שקיעתן משערו של פירסום מוקדם יותר, וכשם שאותו פירסום מוקדם כשלעצמו לא היה אלא קנקן חדש מלא ישן, כך יש לראות את הקשר המהותי שבין העתון לדרשה ובין שניהם לבין המורשת ההיסטורית של הקהילה היהודית. ההזדקקות למורשת היסטורית משותפת כבסיס להתמודדות עם ההווה היתה שווה, ביסודה, בקהילות ישראל השונות, ואחדות זאת מסתמלת, מצידה, בגלגוליו של האיור מאמריקה לזרם מזרחי של אירופה.

חקר העתונות היהודית כמו מחקר הדרשה יכול, אם כן, להיעשות לזירת פיענוח לדרכי העקלתון של מימדי הרצף והשינוי בהתפתחות התרבות היהודית והתודעה ההיסטורית היהודית במימדי הזמן והמרחב. העתונות היהודית בתפישה זו איננה מצבור חפצים מצהיב שנכתב בידי יהודים ו/או נקרא על ידי יהודים ו/או עסק בנושאים יהודיים. היא איננה סדרת תעודות לקורותיהם של יהודים ושל קהילות וגם לא סכימת מטווה הקשרים ותואי התקשורת ביניהם. היא גם זה וגם אלו וגם הרבה יותר. היא הזירה הדינמית לביטוי הזהות הקולקטיבית והתודעה ההיסטורית המשותפת דווקא בייחסה להווה, אותה זירה בה שימשה הדרשה עוד דורות הרבה לפני. ואל תהי זו קלה בעיניכם: ככלות/הכל, כפי שהעיר כבר לפני 40 שנה יעקב כץ, ההיסטוריוגרפיה של התודעה ההיסטורית היהודית היא דרך המלך להבנת הקיום היהודי מאז התורבן.⁵⁶

- 13 (1969), pp. 23-38; Morris Janowitz, "Professional Models in Journalism: The Gatekeeper and Advocate," *Journalism Quarterly*, 52 (1975): 618-26; Bernard Roshco, *Newsmaking* (Chicago: University of Chicago Press, 1975); Michael Schudson, *Discovering the News* (New York: Basic Books, 1978); Gaye Tuchman, *Making News: A Study in the Construction of Reality* (New York: Free Press, 1978).
9. גליקסברג, "הדרשה בישראל," עמ' י"ד-כ"ב.
10. יליק"ש, ראשית ויקהל. בהמשך הדברים מוסיף המדרש: "משה חיקן להם לישראל שיהיו דורשין בענייניו של יום", אך הכוונה שם איננה לאקטואליה אלא למועדי השנה.
11. היינמן, "דרשות בציבור," עמ' 12-22.
12. שם, עמ' 23-24; צונץ, "הדרשות בישראל," עמ' 173-174.
13. בראשית, פר' וישלח, כ"ט, ב'.
14. מקורה של מטבע לשון זו הוא בקונטקסט הדרשני וכוונתה המקורית לעניינים הנוגעים למחזור הקלנדר. השימוש המקובל ב"ענייני דיומא" כהתייחסות לאקטואליה מתחזרת מהדין שעד כאן.
15. הדין המרחיב ביותר בנושא זה מצוי ב-Marc Saperstein, *Jewish Preaching, 1200-1800: An Anthology* (New Haven: Yale University Press, 1990), pp. 5-15.
- ירושלים, תש"ן, עמ' 44-242; זאב גריס, "ספר סופר סיפור, בראשית החסידות", תל אביב, תשנ"ב, עמ' 27-28; יוסף דן, "ספרות המוסר והדרוש", ירושלים, 1975, עמ' 35-37; תוה טורניאנסקי, "הדרשה והדרשה בכתב כמתוכנת בין התרבות הקאנונית לבין הקהל הרחב", בתיק: התרבות העממית, עורך: בי"ז קדר, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 185-187.
16. מקור מצויץ למחקר הדרשה בת זמננו בסקטור החרדי הוא תיעודן של דרשות בקלטות אודיו, ובמידה פחותה בקלטות וידאו. במאמר שהופיע ב"קשר" 14 (1994) טענתו עם תלמידו, קימי קפלן, שההפצה המסיבית של הדרשות המוקלטות משמשת מעין "אלטרנטיבה חוסמת" למדיה אחרות, ובעיקר לרדיו. עוד טענו שהתופעה מייצגת תחרות ישירה בין הדרשה החרדית למדיית החדשות החילונית על עליונות הפרשנות הראויה לענייני היום. טענה זו רלוונטית במיוחד לדיון הנוכחי. יתרה מזו, בעת האחרונה החל ניצול מסיבי של גלי האתר לשידור דרשות. בתופעה זו, שבמחקרה אני עוסק, ניכרת מגמה של מעבר משידור קלטות המכילות דרשות להשמעת דרשות וסוגות אחרות שיש בהן תגובה לענייני היום כשידור חי, מגמה המחדרת את התחרות. התפתחות זו תואמת ביסודה למודל הכללי לפיו עם הופעתו של מדיה דומיננטי חדש המדיה השליט הקודם מספק את תכניו של המדיה החדש. וכך כשם שהמחנה הפך לתוכנו הראשוני של סרט הקולנוע, וסרט הקולנוע לתכניו השידור המוקדמים של הטלוויזיה כך שימשו הקלטות כתכניו של הרדיו החרדי בראשיתו ורק בימים אלה ממש מתחיל ניצול הפוטנציאלים הנוספים של הרדיו.
17. סיכום מצויץ לראשית המחקר ברוח גישה זו יכול לשמש, Gaye Tuchman, *Making News: A Study in the Construction of Reality* (New York: International Encyclopedia of Communications. ראוי לציין עם זאת שדווקא עבודת המחקר המרכזית על הדפוס והשלכותיו חסרה התייחסות ראויה לעתונות: Elizabeth L. Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979).
6. הגדרה זו בנויה משילוב הגורויותיה של מיטשל סטפנס לעתונות ושל צ'רלס רייט לתקשורת המונים: Mitchell Stephens, *A History of News* (New York: Viking, 1988), pp. 149-150; Charles R. Wright, *Mass Communication: A Sociological Perspective* (New York: Random House, 1986), pp. 6-9. בניסוחה התעלמתי מההבחנה בין כתיבי עת לעתונים ובחתי באפיון המחמיר יותר של העתון. מנחה גלבוץ, בעבודתה המונומנטלית על העתונות העברית מציעה להוסיף כתנאי הכרחי להגדרה דבר דפוס כעתון את כתיבתו בידי אנשים שונים. מנחה גלבוץ, "לקסיקון העתונות העברית במאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה", ירושלים, 1992, מבוא והערה 10. זוהי הגדרה מחמירה ביותר, ועל פיה חלק חשוב מהפריודיקה המוכרת כעתונות עד למאה ה-20 תהיה מוצאת מן הכלל. כך, למשל, רובה הגדול של העתונות החרץ-מטרופוליטנית בארצות הברית עד למחצית השנייה של המאה ה-19 נכתבה והופקה על ידי עתונאים יחידאים, ואפילו אחד מחשובי העתונים בעולם, ה-*New York Herald* הגיע לתפוצה של כ-15,000 עותקים (פי שלושה לערך מגדולי העתונים שקדמו לו) לפני שעורכו, גיימס גורדון בנט, החל להסתייע בכותב נוסף. לדבריו של בנט: "כתבתי את מאמרי המערכת בעצמי, אח ריווחי המשטרה בעצמי, את הדוחות מוול סטריט בעצמי, את השנינות, ההשמעות, ודברי הרוח בעצמי. הייתי הפקיד ומנהל החשבונות שלי, ובעצמי הוצאתי חשבונות, ניהלתי ספרים וטרזתי בכל ההיבטים העיסוקיים של משרדי." מצוטט ב-Oliver Carlson, *The Man Who Made News*, James Gordon Bennett (New York: Duell, Sloan and Pearce, 1942), pp. 124-125.
- ישנן עדויות רבות לדרשות שנישאו לפני אלפים רבים של שומעים; וישנם בתי כנסת שיש בהם למעלה מ-5,000 מקומות ישיבה. ראו לדוגמה: מנחם בלונדהיים, "ז'להשומעים ינעם": הדרשה האורתודוקסית בארה"ב בין הצע רבני לביקוש עממי, 1881-1939", התרבות העממית, עורך: בי"ז קדר, ירושלים, תשנ"ו, עמ' 278. בהגדרתו של רייט, הנוקקת לגודל הקהל, מאופיין קהל "גדול" ככזה שאינו מאפשר למתקשר אינטראקציה אישית עם כל המשתתפים. ראוי לציין שקהלה של הדרשה עונה תדיר גם לדרישתו של רייט לאונימיות, במובן זה שהמסר מועבר בפורום ציבורי ומכוון לכל מי שעשוי לשמוע אותו (to whom it may concern"), *Mass Communication*, pp. 7-8.
- הספרות בנושא זה רבה מאוד ובהעמדה רחבה הוא מקיף את תחומי המחקר במוסדות תקשורת ובארגוני התקשורת. עבודות בולטות המתייחסות לפרופסיונליזם עתונאי ולהתפתחותו מפרספקטיבה רחבה כוללות את James W. Carey, "The Communication Revolution and the Professional Communicator," *Sociological Review Monograph*

- ב-1984) על 180,000 עותקים. השונו יואל רפל, "עתוני בתי הכנסת", "קשר" 10, נובמבר 1991, עמ' 109-112.
27. David Muskal, "Communication in the Synagogue on the Sabbath Day" (MA Diss., Hebrew University of Jerusalem, 1987), pp. 42-64, הדן בהרחבה בתופעת עתוני בתי הכנסת, מתמקד ב"שבת בשבתו", מראשוני עלוני בתי הכנסת ובעל נטייה דתית לאומית (הפרצת העתון באותו זמן היתה כ-50,000 עותקים). מושכל בתן תגובות קוראים (מעין מחקר התקבלות) ודן בעלונים בהקשר של הסוציולוגיה של בית הכנסת. לעניין זה ראו גם: Samuel C. Heilman, *Synagogue Life: A Study in Symbolic Interaction* (Chicago: University of Chicago Press, 1976).
28. בספר "אור לישרים", פראג, 1766. הדרשה מובאת בחיגום אצל ספרשטיין, *Jewish Preaching*, pp. 421-424
29. שני המקורות מובאים בהקדמתו של מרק ספרשטיין ל-"*Jewish Preaching*", pp. 50, 92, אך משמשים בדיונו בהקשרים אחרים. הקטע הראשון מובא על ידי ספרשטיין במסגרת דיונו כמעמדו של הדרשן בקהילה, והשני במסגרת דיונו בדרשה בראי הספרות. באיזכור של עמיחי רואה ספרשטיין מטפורה רבת עוצמה להתפרקות המשמעת הדתית שאפיינה את ילדותו של המספר. בדומה לטענתו, פייקאו' רואה במוכיחים ומגידים את "הפובליציסטיקה החיה שלאותם הימים". מנדל פייקאו', "בימי צמיחת החסידות", ירושלים, תשל"ח, עמ' 165.
30. השנייה של "תחומי פעילות" ו"פונקציות" נובעת מהבניות מובחנות של התיאוריה הסטרוקטוראלי-פונקציונלית. ראו: Charles R. Wright, "Functional Analysis and Mass Communication," *Public Opinion Quarterly*, 24 (1960): 606-620; idem, *Mass Communication: A Sociological Perspective* (New York: Random House, 1986), pp. 3-27; Denis McQuail, "The Functions of Communication: A Non-Functionalist Overview," in *Handbook of Communication Science* (Beverly Hills: Sage, 1987), pp. 327-349
31. Harold Lasswell, "The Structure and Function of Communication in Society," in L. Bryson (ed.), *The Communication of Ideas* (New York: Harper, 1948), pp. 32-51
32. Wright, *Mass Communication*, p. 6
33. Denis McQuail, *Mass Communication Theory* (London: Sage, 1994), p. 79, Paul F. Lazarsfeld and Robert K. Merton, "Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action," in Bryson, *Communication of Ideas*, pp. 95-118
34. התאור שלהלן מבוסס על סיכומו של מקווייל *McQuail, Mass Communication*, p. 79. מקור חשוב לניתוח זה ששימש גם את מקווייל הוא המתאר שהציע pp. 611-613 Wright, "Functional Analysis,"
35. היינמן, "דרשות בציבור", עמ' 9-8; Saperstein, *Jewish Preaching*, p. 54; בן ששון, "הגות והנהגה", עמ' 48; אלבריס, "פתיחות והסתגרות", עמ' 243-44; פייקאו', "בימי צמיחת החסידות", עמ' 129-124; בלונדהיים, "יולהשומעים ינעם", עמ' 298-294.
- Free Press, 1978).
18. James W. Carey, "The Dark Continent of American Journalism," in Robert K. Manoff and Michael Schudson, eds., *Reading the News* (New York: Pantheon, 1986), p. 195.
19. Michael Schudson, *Discovering the News: A Social History of American Newspapers* (New York: Basic Books, 1978); Dan Schiller, *Objectivity and the News: The Public and the Rise of Commercial Journalism* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981); John C. Nerone, "The Mythology of the Penny Press," *CSMC*, 4 (December 1987): 376-404; Gerald J. Baldasty, *The Commercialization of News in the 19th Century*; Menahem Blondheim, *News over the Wires* (Cambridge: Harvard University Press, 1994), pp. 11-29.
20. Frederic Hudson, *Journalism in the United States, 1690-1872* (New York: Harper & Brothers, 1873), pp. 303-305, 453-54.
21. ראו לדוגמה: James L. Crouthamel, *Bennett's New York Herald and the Rise of the Popular Press* (Syracuse: Syracuse University Press, 1989), pp. 34-37; A Journalist [Isaac C. Pray], *Memoirs of James Gordon Bennett and his Times* (New York: Striger and Townsend, 1955), pp. 275-79, 474 ff.
22. Judith M. Buddenbaum, "'Judge... What Their Acts Will Justify': The Religious Journalism of James Gordon Bennett," *Journalism History* 14:2-3 (1987): 54-67; ומציעה ניתוח תוכן כמותי לכיסוי הדתי של "ההראלד".
23. Hudson, *Journalism in the US*, pp. 301, 302.
24. "אוצר זכרונות", ניו יורק, 1929, עמ' 267. לא עלה בידי למצוא במהדורת המיקרופילם של "ההראלד" דרשות אלה. העתון יצא בכמה מהדורות בכל יום, וייתכן שהדרשות בעברית נדפסו במהדורה שלא צולמה. עם זאת, מהדורות המיקרופילם מכילות דרשות המיוחסות לרב יוסף בלבוש אנגלי.
25. נגזרת מתופעה זו ומדברינו להלן השאלה המשלימה המתבקשת בדבר השפעת הפירסום העתונאי על אופיין של הדרשות שנישאו. יתרה מזו השאלה הכללית יותר בדבר השפעת הופעתם של עתונים על התפתחות הדרשה עשויה ליצג נושא מרתק בחקר הדרשה. כחלק משאלה זו ראוי לבחון עמדות מפורשות כלפי העתונות בדרשה לדורותיה. התרשמותי הכללית מדרשות מתקופת חילופי המאות שבהן מצאתי התייחסות לעתונות היא שביקורת קשה על מעין מתחרה זה היא אופיינית. השפעת הדפוס על היקף ההזדקקות לדרשה מאוזכרת ב-"Elizabeth Eisenstein, 'Some Conjectures about the Impact of Printing on Western Society and Thought: A Preliminary Report,' *Journal of Modern History*, 40 (March 1969), pp. 32, 41-42.
26. יואל רפל, "לא עוטפים בהם דגים", עמודים מ"ד (1) תשנ"ו, עמ' 20-18. לדבריו, תפוצתו של "שיחת השבוע" מבית מדרשם של צעירי חב"ד עומד על 250,000 עותקים ושל "שבת בשבתו" (שהפצתו החלה

- של העתונות היהודית בשנים 1846-1846", ציון, כ"ג, תשי"ח-ט, 65-46.
47. בהקשר אחרון זה משתמש מיכאל גרץ כמושגי המרכז והפריפריה: "הפריפריה היתה למרכז", ירושלים, 1982, עמ' 7-12. השימוש שנקט בו כאן הוא חופשי ומרחיב.
48. לעניין מעין זה ראו: מבורך, "עקבותיה של עלילת דמשק".
49. גריס, "ספר סופר וסיפור", עמ' 12. לטענה הכללית ראו: גלבוע, לכסיקון, מבוא; יהודה סלוצקי, "העתונות היהודית-רוסית במאה התשע-עשרה", ירושלים, 1970, עמ' 9-10, 37-39; מאיר גילון, "קהלת מוסר למנדלסון על רקע תקופתה", ירושלים, תשל"ט, עמ' 26-27, 143-146.
50. לדוגמה: גלבוע, "לכסיקון", עמ' 15-16, 49-51, 93-94. כמה התייחסויות לעתונות האורתודוקסית נוטות לראות בה תופעה זרה לאורתודוקסיה וממילא הם נדרשים להסברה במונחים של השאלה ממיגזרים אחרים בחברה היהודית, אפילו גיוס כלי מתנגדיהם לשם מלחמה בהם. ישראל אופנהיים, "ארגון דעת הקהל נגד המדיניות האנטייהודית של ממשלת רוסיה בשנות השמונים של המאה ה-19 על ידי יצחק אלחנן ועוזריו: עמנואל אטקס, "חבונה" כתב עת תורני ראשון במזרח אירופה", קריה ספר, נד (תשל"ט): 371-383; וגם בנ"ל, "ר' ישראל סלנטר וראשיתה של תנועת המוסר", ירושלים, תשמ"ב, עמ' 276-285. הידחקות זו איננה נראית הכרחית או משכנעת. במידה שהשימוש בעתונות נראה חריג בעולמה של האורתודוקסיה הדבר נובע מן הסתם מהדומיננטיות של הכוחות המסורתיים בהרבה מן הקהילות ובהם עמדו למנהיגות מוסדות תקשורת אלטרנטיביים דוגמת הדרשה.
51. היבט מעניין להתאמתה של העתונות היהודית הכללית להיבט זה של שוליות הוא פנייתה לציבור הלא יהודי כחלק מן המאבק על שוויון הזכויות ליהודים. ראו לדוגמה סלוצקי, "העתונות היהודית-רוסית", עמ' 39-40; מבורך, "עלילת דמשק".
52. הערה 1 לעיל.
53. הספרות הדגה בעתונות זו היא נרחבת ביותר. למספר דוגמאות ראו: יעקב טורי, "קווים להחפתחות העתונות היהודית בגרמניה, קשר, 5, 1989: עמ' 4-11; ומאמרים אחרים באותו גיליון; סלוצקי, "העתונות היהודית-רוסית"; Arthur A. Goren, "The Jewish Press", in: *The Ethnic Press in the United States*, ed. Sally M. Miller (New York: Greenwood Press, 1987), pp. 203-228; Jonathan D. Sarna, "The History of the Jewish Press in North America", in: *The North American Jewish Press* (Waltham: Brandeis University: 1994): 2-7.
54. הצעתו של ויקטור טרנר לראות בריטואל חוריה שעל הסף (liminal), תופסת גם בהקשר זה של המתח בין עבר להווה. ליישום תפישתו זו של טרנר למוסד הדרשה המסורתית: בלונדהיים, "ולהשומעים ינעם" עמ' 296-301. בדומה, דיין וכץ הציעו לראות גם בצריכת מדיה בחברות תעשייתיות ובת-התעשייתיות מעשה שעל הסף (במקרה זה liminoid). שילוב שתי ההבניות מחזק את הקשר המוצע כאן בין משמעותה החברתית של חווית הדרשה לזו של קריאת העתון. Daniel Dayan and Eilihu Katz, "Media Events: The Experience of Not Being There,"
36. רוברט ק. מרטון, "התיאוריה החברתית והמבנה החברתי", תל אביב, תשל"א, עמ' 75-125. על הבעייתיות, אולי הטלאולוגיה, הנובעת מהנחת יסוד זו ראו בין השאר הערך "Functional Analysis," *International Encyclopedia of the Social Sciences* (New York: McMillan, 1968), vol. 6; Anthony Giddens, *Social Theory and Modern Sociology* (Cambridge: Polity Press, 1987), pp. 24-25, 52-72.
37. היינמן, "דרשות בציבור", עמ' 7-8.
38. מרדכי פכטר, "ספרות הדרוש והמוסר של חכמי צפת במאה ה-17 ומערכת רעיונותיה העיקריים", האוניברסיטה העברית, עבודת דוקטור, תשל"ו.
39. בלונדהיים, "ולהשומעים ינעם", עמ' 277-304.
40. קלנימוס קלמיש [שפירא], "אש קודש", ירושלים תש"ך. לדוגמה: עמ' י"א, ס"ב-ס"ג, ק"י-ק"ד; מנרל פייקאו, "התעודה החסידית הספרותית האחרונה על אדמת פולין", ירושלים, תשל"ט, מציע דיון מאיר עיניים בדרשות אלה ובדורשן.
41. יוסף דן, "ספרות המוסר והדרוש", עמ' 32-35; ולאחרונה: "לבעיית מעמדה של ספרות הדרוש בתרבות ישראל בימי הביניים ובזמן החדש", "התרבות העממית", עמ' 53-141.
42. צונץ, "הדרשות בישראל", עמ' 205-206, ושם להלן עד עמ' 221. על החלל הריק, יחסית, שלתוכו פרצה הדרשה במתכונתה החדשה, והמאששת במידת מה את טענתו מרחיקת הלכת של צונץ ראו עזריאל שוחט, "עם חילופי תקופות" (ירושלים: מוסד ביאליק, תשכ"א) עמ' 89-113, ובעיקר עמ' 102, 108-110; והשוו: Alexander Altman, "The New Style of Preaching in 19th Century German Jewry," in: *Essays in Jewish Intellectual History* (New Haven, 1981); A. Koeber, "Jewish Preaching and Preachers," *Historia Judaica*, 7 (1945): 103-34; ברויאר, "עדה ודיקנה", ירושלים, תשנ"א, עמ' 137-141, 208-219; מיכאל מאיר, "בין מסורת לקידמה", ירושלים, מרכז שז"ר, תש"ן, עמ' 60-79, אך ראו גם עמ' 156.
43. אחד מחשובי חוקריה הציע לתחית הדרשה בידי החסידים דימוי שהוא תמונת ראי לדימוי שצונץ נקט בו: "המעבר מספרי דרוש ומוסר לכתבי ר' יעקב מפולנאה סופרה הראשון של החסידות וראשון במעלה ובחשיבות שבה, הוא כיצאה ממדבר צחיח לארץ נושבת." פייקאו, "בימי צמיחת החסידות", עמ' 15. גליקסברג, "הדרשה בישראל", עמ' שג"שיג; זאב גריס, "ספר סופר וסיפור, בראשית החסידות" (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תשנ"ב), עמ' 21-23, 27-29.
44. מרדכי פכטר, עורך, "כתבי ר' ישראל סלנטר" (ירושלים, מוסד ביאליק, תשל"ג), עמ' 28-31; דב כץ, "תנועת המוסר", (תל אביב, תשי"ח), כרך א' עמ' 152-153, 297-299, כרך ב' עמ' 395-407 ופה ושם; גליקסברג, "הדרשה בישראל", אינו מבחין בין הדרשה מבית היוצר של תנועת המוסר לדרשה המתנגדת, אך הוא סוקר את גדולי הדרשנים שהושפעו על ידי התנועה, עמ' הכ"ד-תנ"ו.
45. שם, הע"א-תע"ז.
46. להיבט זה ראו: ברוך מבורך, "עקבותיה של עלילת דמשק בהתפתחותה

Carey", *Journalism History* 12 (Summer 1982); id., "The Problem of Journalism History," *Journalism History* 1 (Spring 1974), pp. 1-4
David Paul Nord, "A Plea for Journalism History," *Journalism History* 15 (Spring, 1988): 8-15.

Jacob Katz, "The Concept of Social History and its Possible Use in Jewish Historical Research," in: *Studies in Economic and Social Sciences*, ed., Roberto Bachi, *Scripta Hierosolymitana* vol. 3 (Jerusalem: Magnes Press, 1956), pp. 292-312; ירושלים, 1980; חיים ירושלמי, "זכור", תל אביב, 1988.

Religion (1985); עם זאת, ב-*Media Events: The Live Broadcasting of History* (Cambridge: Harvard University Press, 1992); למרות ההזדקקות החוזרת למושגיו של טנר, ההתייחסות לצריכה מדיה כאל פעילות לימינאידית איננה מוצעת.

James W. Carey, "A Cultural Approach to Communication," in: id., *Communication as Culture: Essays on Media and Society* (New York: Routledge, 1992), pp. 13-36
קארי עצמו רואה דווקא בהפילה ולא בדרשה אח הדגם המייצג תקשורת במובן הריטואלי.
ראו גם: "Putting the World at Peril: A Conversation with James W."